

MFIC | Montenegrin Foreign
Investors Council

BIJELA KNJIGA

Investiciona klima
u Crnoj Gori **2023**

MFIC | Montenegrin Foreign
Investors Council

Impresum

Izdavač: Savjet stranih investitora u Crnoj Gori, ul. Novaka Miloševa 29/II

Naslov publikacije: Bijela knjiga - Investiciona klima u Crnoj Gori 2023

Urednici: Mr Arijana Nikolić Vučinić, Nemanja Boljević

Stručni saradnik: Mr Mirza Mulešković

Lektura: Agencija „Lektura“

Dizajn: The Collection & Design Box

Štampa: Click Print Podgorica, dr Vukašina Maraša 150, Podgorica

Tiraž: 70

Izdato: 2024. godine

SADRŽAJ

UVOD	7
1. REZIME	11
1.1. TALENTI I LJUDSKI KAPITAL	11
1.2. VLADAVINA PRAVA I JEDNAKE MOGUĆNOSTI	12
1.3. PORESKI SISTEM	12
1.4. EKONOMSKI I INFRASTRUKTURNI RAZVOJ	12
1.5. TRANZICIJA KA ZELENOJ EKONOMIJI	13
2. CRNA GORA U BROJKAMA	15
3. CRNA GORA IZ UGLA KLJUČNIH MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA	19
EVROPSKI PREGOVORI IZ UGLA EVROPSKE KOMISIJE	19
IZVJEŠTAJ EVROPSKE KOMISIJE O CRNOJ GORI ZA 2023. GODINU	19
EBRD TRANSITION REPORT 2023-2024	21
SVJETSKA BANKA, ZAPADNI BALKAN REDOVNI EKONOMSKI IZVJEŠTAJ, KA ODRŽIVOM RASTU: CRNA GORA	21
4. MFIC INDEKS ZA 2023	25
4.1. MFIC INDEKS ZA 2023	26
4.1.1. TELEKOMUNIKACIJE I ICT	28
4.1.2. BANKARSTVO I FINANSIJE	30
4.1.3. TURIZAM	32
4.1.4. PROIZVODNJA/ENERGETIKA	34
4.1.5. TRGOVINA	36
4.1.6. TRANSPORT/LOGISTIKA	38
4.2. POJEDINAČNE KATEGORIJE OD ZNAČAJA	40
4.3. UKLJUČENOST PRIVREDE U PROCES DONOŠENJA ODLUKA	51
5. EVALUACIJA REGULATORNOG OKRUŽENJA U CRNOJ GORI SA ASPEKTA PRIORITETNIH OBLASTI RADA SAVJETA STRANIH INVESTITORA	53
5.1. PREPORUKE KOJE SE ODOSE NA TALENTE I LJUDSKI KAPITAL U CRNOJ GORI	54
5.2. VLADAVINA PRAVA, PORESKA POLITIKA I JAVNA UPRAVA	57
5.3. EKONOMSKI I INFRASTRUKTURNI RAZVOJ	62
5.4. TRANZICIJA KA ZELENOJ EKONOMIJI	68
6. SAŽETAK	70

Poštovani/a,

Zadovoljstvo nam je što vam možemo predstaviti trinaesto izdanje Bijele knjige - investiciona klima u Crnoj Gori 2023. Ovo izdanje ima poseban značaj, jer se poklapa sa obilježavanjem petnaest godina od osnivanja Savjeta stranih investitora u Crnoj Gori. Osnivanje Savjeta nastalo je na viziji da se uspostavi snažna veza između stranih investitora i donosilaca odluka. Od tada Savjet zauzima ključnu ulogu u pozicioniranju Crne Gore kao atraktivne investicione destinacije, težeći da ujedno transformiše tržište rada i poslovno okruženje u zemlji.

Tokom svih ovih godina Bijela knjiga je služila kao pouzdani putokaz, pružajući uvid u neophodne korake, zasnovane na sveobuhvatnoj analizi tržišnih trendova, prilika i izazova sa kojima su se susretale naše članice. Za ovo izdanje, radi poboljšanja efikasnosti Bijele knjige, unaprijedili smo metodologiju za prikupljanje podataka i njihovo analiziranje. Pored ukupne ocjene, uveli smo evaluacije specifičnih indeksa, podrobnije istražujući faktore koji utiču na olakšavanje poslovanja u svakom posmatranom sektoru. Nadalje, identifikovali smo preko pet ključnih razvojnih područja, kako je definisano u novoj strategiji Savjeta. Još jedna novina u našoj metodologiji jeste ocjena uključenosti investitora u proces donošenja odluka, što direktno utiče na poslovni ambijent. Stoga, u ovom izdanju Bijele knjige, članovi Savjeta su naveli specifične izazove unutar svakog sektorskog indeksa, dajući tako dodatni kontekst svojim preporukama i zaključcima.

Iako naša istraživanja pokazuju da indeks lakoće poslovanja bilježi pad drugu godinu zaredom, naši nedavni susreti sa predstavnicima donosilaca odluka ostavljaju prostor za optimizam i prepoznaju potencijal doprinosa Savjeta. Tome u prilog ide i činjenica da zajedno sa okolnim mediteranskim zemljama bilježi oporavak od geopolitičkih izazova. Sa stabilnom makroekonomskom pozadinom i značajnim napretkom ka pristupanju EU, Crna Gora je pozicionirana kao atraktivna destinacija za strane investicije. Shodno tome, u ovom izdanju Bijele knjige nastojimo da istaknemo pristupe koji mogu iskoristiti ove pozitivne trendove i prednosti, doprinoseći tako širem prosperitetu crnogorske ekonomije.

U Savjetu smo uvijek naglašavali značaj intenzivnog dijaloga sa Vladom i relevantnim ministarstvima kao jednog mehanizama za unapređenje poslovnog okruženja. Danas, više nego ikada, izgradnja snažnog partnerstva sa donosiocima odluka od vitalnog je značaja. Stoga, Bijela knjiga služi kao osnov za uspostavljanje takvih odnosa, pružajući utemeljene analize, preporuke i smjernice koje će rezultirati značajnim promjenama i napretkom.

Na kraju, želimo zahvaliti osnivačima Savjeta stranih investitora u Crnoj Gori, našim kompanijama članicama i predstavnicima institucija sa kojima smo saradivali tokom godina. Uvjereni smo da kroz aktivno učešće i doprinos naših članica možemo kreirati inovativna rješenja, koja će otvoriti put ka stabilnijem, transparentnijem i predvidljivijem poslovnom okruženju.

S poštovanjem,

Tamaš Kamaraši

Predsjednik Savjeta stranih investitora u Crnoj Gori

1. REZIME

Savjet stranih investitora u Crnoj Gori trinaestu godinu zaredom objavljuje godišnje izdanje Bijele knjige: Investiciona klima u Crnoj Gori. Po ustaljenoj proceduri, dokument daje pregled rezultata percepcije investicione klime, dobijenih putem standardizovanog upitnika o lakoći poslovanja u Crnoj Gori, pokazuje trend kretanja unapređenja poslovne klime, ali i prepoznaje i izdvaja najvažnije propise, procedure i izazove u razvoju poslovanja. Odgovore na pitanja iz upitnika daju strani investitori u Crnoj Gori, članovi Savjeta stranih investitora, a na osnovu ličnog iskustva i percepcije. U odnosu na prethodne godine, ovogodišnji izvještaj daje mnogo detaljniji pregled mišljenja i stavova privrednika o pitanju lakoće poslovanja u Crnoj Gori, imajući u vidu cilj da se od ove godine metodologija računanja indeksa unaprijedi.

Upravo promjena i modifikovanje same metodologije istraživanja prati i strukturne promjene unutar samog Savjeta stranih investitora Crne Gore. Shodno promjenama Statuta, aktivnosti koje preduzima Savjet usmjerene su na pet prepoznatih prioriteta: talenti i ljudski kapital, vladavina prava i isti uslovi za sve, ekonomski i infrastrukturni razvoj, poreski sistem i zelena ekonomija. Usljed tih promjena, izvještaj će se ove godine bazirati i na ocjeni pomenutih strateških prioriteta, a postaviće i početne uslove za dugoročniju dubinsku analizu prioriternih oblasti kroz sljedeća izdanja Bijele knjige.

Ovogodišnji indeks poslovanja u Crnoj Gori i dalje pokazuje stabilnost poslovnog ambijenta. Međutim, i dalje postoje problemi i izazovi na kojima je neophodno raditi i koje je nužno unaprijediti, kako bi se stvorio poslovni ambijent koji je stimulativan za razvoj privrede i koji će i dalje privlačiti održive strane investicije. Kada se posmatra godina koja se ocjenjivala, ne čudi pad indeksa, jer je bilo jasno da su period koji se ocjenjuje (do novembra 2023. godine) obi-

lježili politička nestabilnost, nepredvidivost poslovnog ambijenta, česte promjene zakonske regulative bez jasnih ekonomskih proračuna i konsultacija itd.

MFIC indeks za 2023. godinu iznosi 6,4¹. U odnosu na 2022. godinu, članice Savjeta su u 2023. za 0,3 poena lošije ocijenile lakoću poslovanja u Crnoj Gori. Generalno posmatrano, ovaj podatak zabrinjava jer prvi put od kada se mjeri MFIC indeks bilježimo negativne ocjene drugu godinu zaredom.

Slično kao i MFIC indeks, većina indeksa koji ocjenjuju sektore bilježi negativne ocijene. Tokom 2023. godine sektor bankarstva jedini je zabilježio pozitivan trend. Ovaj sektor je na opštem nivou ocijenjen od strane svih članova sa 6,7, što je rast od 0,4 u odnosu na 2022. godinu. Sa druge strane, ukoliko obratimo pažnju na to kako banke posmatraju lakoću poslovanja, vidjećemo da su negativno ocijenile 2023. godinu. Dalje, od ostalih indeksa, sektor telekomunikacija je ocijenjen istom ocjenom, što pokazuje trend stagnacije. Svi ostali sektori zabilježili su negativne ocjene. Najveći pad u ocjenama evidentiran je u sektorima proizvodnje/energetike i transporta/logistike, koji su konstatovali pad od 0,7 i 0,6.

1.1. TALENTI I LJUDSKI KAPITAL

Talenti i ljudski kapital dio su od glavnih prioriteta za razvoj crnogorske ekonomije i za stvaranje povoljnog poslovnog i investicionog ambijenta. Ovogodišnje istraživanje pokazalo je da postoji veliki pad ocjena u segmentu koji se odnosi na ljudski kapital u Crnoj Gori. Taj indeks je zabilježio pad od 0,8 i na nivou je od 5,5. Rezultat predstavlja veliki izazov za kompletan poslovni i investicioni ambijent Crne Gore, smanjujući mogućnost da se crnogorska privreda dinamičnije razvija. Sa druge strane, vrednujući razvijenost sektora talenata i ljud-

¹ Skala je od 1 do 10, pri čemu 1 predstavlja najlošiju ocjenu, a 10 najbolju.

skog kapitala u Crnoj Gori, ispitanici su dali prosječnu ocjenu 4,7, što govori da postoji veliko polje za dalji razvoj. Kao jedan od glavnih razloga ovakvog stanja, privrednici i investitori prepoznaju dugogodišnju neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta. Takođe, investitori kao dodatni razlog prepoznaju nedovoljno ulaganje u infrastrukturu koja bi unaprijedila vezu između obrazovnog sistema i privrede, kao i nedostatak određenih vještina, posebno kod mladih, kako bi bili konkurentniji na tržištu. Članice Savjeta u kontinuitetu veliku pažnju posvećuju ovom pitanju i sprovode različite, značajne programe u cilju razvoja talenata, što će i dalje biti jedan od njihovih prioriteta. U narednom periodu prvenstveno je neophodno uraditi detaljnu analizu potreba tržišta, kao i jasan plan prilagođavanja i reforme obrazovnog sistema, kako bi se zadovoljile potrebe crnogorske privrede.

1.2. VLADAVINA PRAVA I JEDNAKE MOGUĆNOSTI

Glavni uslov za kreiranje povoljnog poslovnog ambijenta u jednom društvu jeste postojanje i poštovanje vladavine prava. Crna Gora kao zemlja koja teži članstvu u EU mora unaprijediti taj segment. Donosioci odluka treba da prate neselektivnu primjenu zakonskih rješenja, jednaku sudsku praksu za sve, te da budu fokusirani na kreiranje kompletnog funkcionalnog sistema vladavine prava, koji bi privrednicima omogućio i ponudio jednakost i sigurnost. Vladavina prava se navodi kao jedan od glavnih faktora investicionog i poslovnog ambijenta koji se ne reformišu u dovoljnoj mjeri, pa samim tim predstavljaju i dodatni teret. Analizirajući trenutno stanje, privrednici su u okviru prioriteta područja dali ocjenu 3,9 za usklađenost ovog dijela poslovnog ambijenta sa međunarodnim standardima i praksama. Sa druge strane, u dijelu lakoće poslovanja indeks je dobio ocjenu 5, što je isti nivo kao i 2022. godine. Bez jasno definisane i u praksi primjenjive vladavine prava, bez jednakih uslova za sve, ne postoji mogućnost ekonomskog razvoja, kao ni osnova za dodatno unapređenje kompletne ekonomije.

1.3. PORESKI SISTEM

Poreska politika predstavlja jedan od ključnih segmenata poslovnog ambijenta koji determiniše i određuje razvoj privrede. Ona podrazumijeva visine poreskih stopa, ali i zakonsku regulativu koja mora pratiti i podsticati razvoj poslovne zajednice. U Crnoj Gori još uvijek imamo problem administracije u dijelu poreske politike, posebno kada govorimo o efikasnosti i broju službenika, kao i netransparentne promjene poreskih stopa, što negativno utiče na poslovanje privrednih subjekata. Na kraju, često se ističe da, i uz najbolju regulativu, nedostatak efikasne implementacije od strane javne uprave može negativno uticati na poslovni ambijent.

Kapacitete Poreske uprave ograničava nedovoljan broj zaposlenih, koji ujedno nijesu osnaženi znanjima i vještinama potrebnim za efikasno sprovođenje nadležnosti. Upravo iz toga razloga u Crnoj Gori je potrebno dodatno raditi na reformi javne uprave i na razvoju kapaciteta da se zakonska rješenja primjenjuju efikasno i neselektivno, te da se ponude dodatni onlajn servisi, koji bi ubrzali i dodatno promovisali razvoj privrede u Crnoj Gori. Kada je riječ o stepenu usaglašenosti poreskog sistema sa međunarodnim pravilima i standardima, prosječna ocjena iznosi 5,6, što je nepromijenjeno u odnosu na 2022. godinu, dok je u dijelu Prioritetnih oblasti rada Savjeta ocjena 4,6. Ono što je determinisalo ovakvu ocjenu jesu česte promjene zakonodavstva, koje su negativno uticale na poslovanje privrednih subjekata, kao i nedovoljno efikasna javna administracija, ali i nedostatak transparentnosti i komunikacije između donosilaca odluka i onih na koje se te odluke odnose, a to su privreda i privredne asocijacije.

1.4. EKONOMSKI I INFRASTRUKTURNI RAZVOJ

Preduslovi za održivi razvoj jesu jasno definisane strategije i zakoni, koji stimulišu ekonomski razvoj. Jedan od ključnih faktora koji determinišu mogućnost ekonomskog razvoja jeste unapređenje infrastrukture, za šta u Crnoj Gori postoji značajan potencijal, posebno kad je riječ o putnoj infrastrukturi. Osim toga, dodatni

razvoj digitalne infrastrukture, bolja povezanost avio-saobraćajem, kao i drugim vrstama saobraćaja, te povećanje kapaciteta institucija da se brže obavlja promet roba, usluga i ljudi, takođe je prioritet za naredni period. Kada je riječ o stepenu usklađenosti ekonomskog i infrastrukturnog razvoja sa međunarodnim standardima i praksama, ispitanici su dali prosječnu ocjenu 4,3, što ukazuje na činjenicu da još uvijek postoji veliki prostor za unapređenje. Preporučuje se da se kroz intenzivnu saradnju poslovne zajednice i donosilaca odluka nastavi zajednički rad na strateškom planiranju i upravljanju ekonomskim razvojem Crne Gore. U tom procesu dalja ulaganja u infrastrukturu osiguraće unapređenje poslovnog ambijenta i kreirati prostor za nove investicije.

1.5. TRANZICIJA KA ZELENOJ EKONOMIJI

U Crnoj Gori je u posljednjih nekoliko godina tema zelene tranzicije u velikoj mjeri zastupljena kod donosilaca odluka i privrednika. Ipak, rezultati i dalje nijesu na zadovoljavajućem nivou. Neophodno je dodatno usklađivati zakonsku regulativu koja će stimulisati i promovisati zelenu tranziciju, uz podržavajuće mjere i olakšice koje mogu ubrzati kompletan proces. Takođe, usvajanje i implementacija primjera dobre prakse neophodni su i za državne organe i za privredu. U dijelu istraživanja koje ocjenjuje usklađenost sa međunarodnim standardima i pravilima, privrednici su ovu oblast ocijenili sa 3,6. Kako bi se stanje unaprijedilo, privrednici su prepoznali nužnost dodatnih usklađivanja zakonodavstva, potrebu za dodatnom edukacijom i podizanjem svijesti. Takođe, važno je naglasiti značaj uvođenja posebnih linija za finansiranje zelene tranzicije i usmjeravanje dodatne pažnje ka daljem razvoju pomenute oblasti.

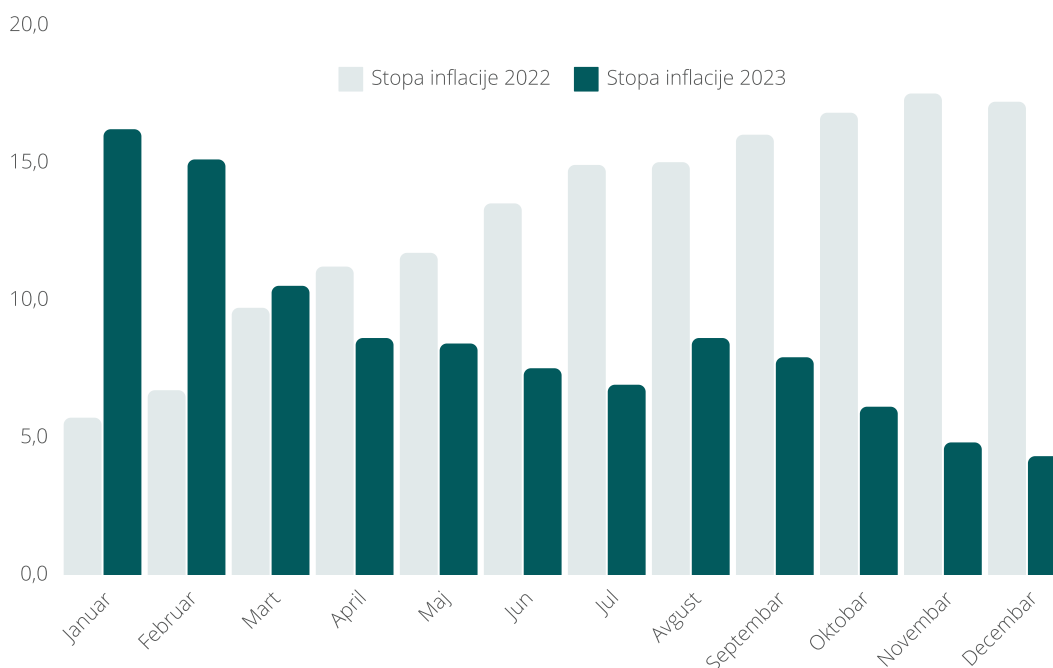

2. CRNA GORA U BROJKAMA

UVODNA NAPOMENA: Sa namjerom da Bijela knjiga pruži i širi pregled poslovnog ambijenta, tj. da sumira i podatke prikupljene iz drugih relevantnih izvora, u ovom dijelu dajemo kratke navode iz najznačajnijeg dokumenta: Programa ekonomskih reformi 2023–2025. (PER). Podaci ne predstavljaju stavove članova Savjeta ili zvanične stavove Savjeta kao organizacije, tj. nijesu bili predmet istraživanja u formi u kojoj ih prenosimo.

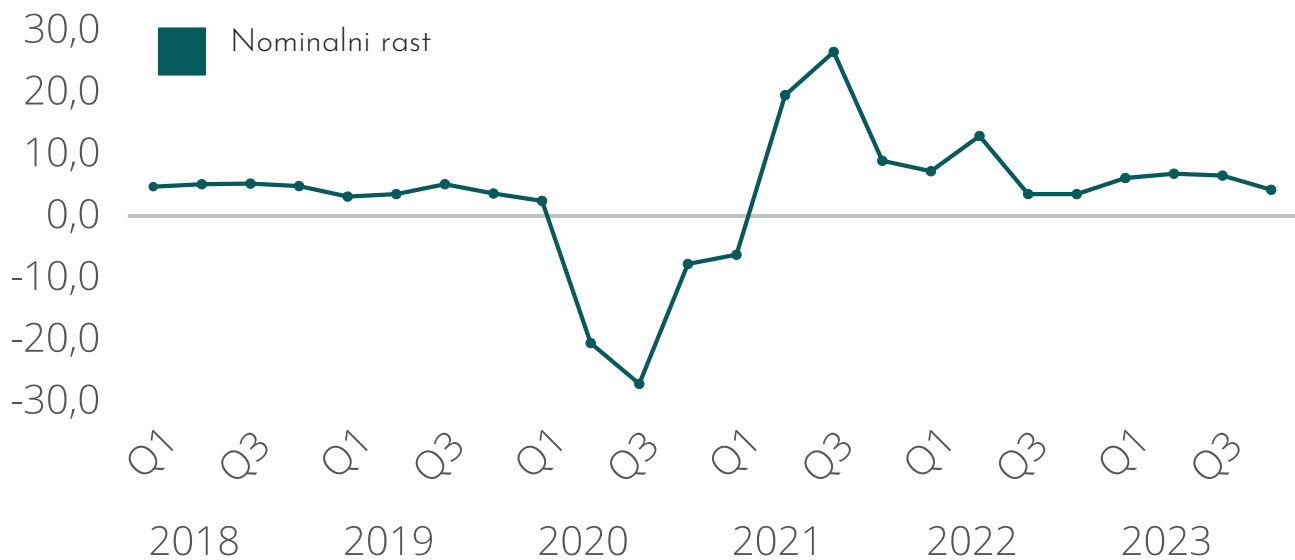
Posljednjih nekoliko godina Crna Gora bilježi pozitivne rezultate u dijelu statistike koji se odnosi na ekonomska kretanja unutar zemlje, ali sa druge strane, razni uticaji sa međunarodnog nivoa dodatno su ubrzali određene procese. Veoma je teško u ovom trenutku raditi komparaciju statističkih podataka, iz razloga što je veliki broj indikatora pokazao snažan rast, a najveću zaslugu za taj rast nije imala dodatna ekonomska vrijednost. Razloge treba tražiti u uticaju inflacije i velikog broja stranih državljana koji su se doselili u Crnu Goru. Na ovaj način, posebno u dijelu javnih finansija, Crna Gora je zabilježila pozitivne trendove, posebno u segmentu naplate PDV-a, što je direktno vezano sa povećanjem broja stanovnika, kao i stope inflacije.

GODISNJA STOPA INFLACIJE 2022-2023

Tokom 2022. i 2023. godine, Crna Gora je bila jedna od zemalja sa najvećom stopom inflacije, što je znatno povećalo sve troškove privrednih subjekata. Naglašeno je da je na stopu inflacije uticalo i nepostojanje paketa podrške za borbu protiv inflacije, kakav je postojao u zemljama EU i zemljama regiona. Upravo ova situacija je dovela do toga da se znatno povećala tekuća javna potrošnja, a sa druge strane, planirano je da kapitalni projekti ostanu na istom nivou, ali su stepeni realizacije bili veoma niski.

Bruto domaći proizvod - stopa rasta / pada

Analiza stope rasta BDP-a Crne Gore jasno pokazuje da je došlo do oporavka nakon jakog uticaja pandemije koronavirusa. Realan rast BDP-a uslovljen je oporavkom sektora turizma, ali je dominantno na rast uticala povećana potrošnja domaćinstava i privrede, kao rezultat povećanja zarada kako u javnom tako i u privatnom sektoru. Nužno je istaći, a što je prepoznato i kroz istraživanje, da se upravo kroz povećanje zarada i veliki rast zapošljavanja u javnom sektoru stvorio negativan ambijent za poslovanje privrednika u Crnoj Gori. Stvorili su se uslovi da glavni dugogodišnji problem crnogorske privrede bude još veći – nedostatak radne snage. Zbog promovisanja javnog sektora, koji je decenijama preobiman, a sad još više raste, atraktivnost zapošljavanja u privatnom sektoru opada. Ovakav način upravljanja razvojem ekonomije može donijeti samo negativne posljedice u budućnosti.

Shodno Programu ekonomskih reformi za period 2023–2025. godina, nakon duboke recesije sa kojom se Crna Gora suočila 2020. godine usljed pandemije koronavirusa, koja je snažno pogodila privredu oslonjenu na turizam, crnogorska ekonomija se počela oporavljati u 2021. godini, sa stopom rasta od 13%, i u 2022. godini, sa procijenjenom stopom rasta od 7,7%. Očekuje se da će se ekonomija vratiti na svoj pretpandemijski nivo. Ipak, Crna Gora se, osim sa posljedicama pandemije, suočava i sa negativnim posljedicama rata u Ukrajini, kao i zaoštavanja uslova finansiranja na međunarodnom tržištu. Nepovoljna globalna kretanja, a dijelom i rast lične potrošnje usljed snažnih fiskalnih stimulusa, uzrokovali su dvocifrenu stopu inflacije, što je dodatno uticalo i na fiskalnu poziciju zemlje. Prema srednjoročnom fiskalnom scenariju u periodu 2023–2025, projektuje se prosječni godišnji deficit javnih finansija od preko 6% BDP-a, kao i rastući trend javnog duga. Razlog je veliki rast mandatornih rashoda u sistemu socijalne zaštite, odnosno finansiranje zdravstvenog i penzijskog sistema, kao i fonda bruto zarada. Postojeće stanje stvara visoke potrebe za zaduživanjem, a glavni fiskalni agregati nalaze se van granica utvrđenih pravilima fiskalne odgovornosti shodno Zakonu o budžetu i fiskalnoj odgovornosti. Stoga će u narednom srednjoročnom periodu, u cilju stvaranja uslova za dugoročnu održivost javnih finansija, biti potrebno sprovesti mjere fiskalne konsolidacije usmjerene na optimizaciju potrošnje i efikasnije generisanje prihoda. Za period 2023–2025, PER-om je projektovana prosječna stopa realnog rasta ekonomije od oko 4%, podstaknuta ličnom potrošnjom, investicijama, ali i pojedinim strukturnim reformama, koje će omogućiti veću konkurentnost domaće privrede, smanjenje neformalne ekonomije i veću aktivnost na tržištu rada.

Naglašeno je da je jedan od problema netransparentnost, kao i nedovoljna informisanost svih aktera od strane donosilaca odluka. Pored ovoga, prepoznato je i nepostojanje definisanog plana najavljenih reformi, nepostojanje informacije na koji način će se određene reforme sprovesti, kao i nepostojanje ekonomske analize koliko će dodatno opterećenje pogoditi privrednike. Na ovaj način se nastavlja trend postojanja nedovoljno razvijenog investicionog ambijenta, koji ne daje sigurnost, ali i mogućnost srednjoročnog i dugoročnog planiranja u samim kompanijama.

Kada se posmatraju projekcije shodno gore pomenutom dokumentu, očekivanja su da će Crna Gora u naredne dvije godine bilježiti slabiji ekonomski rast u odnosu na period 2021-2023. Takođe, u skladu sa istim predviđanjima, državni dug Crne Gore će rasti iz godine u godinu, ali će se zadržati stabilan nivo učešća duga kao procenat BDP-a.

Kretanje državnog i javnog duga za period 2022 - 2025 - osnovni scenario

	2022	2023	2024	2025
BDP	5.700.00	6.174.60	6.549.20	6.890.50
Unutrašnji dug	511.64	568.64	574.64	624.94
Spoljni dug	3.756.28	3.902.78	4.248.28	4.455.78
Ukupno državni dug	4.267.92	4.471.42	4.822.92	5.080.72
Ukupno državni dug % BDP-a	74.88	72.42	73.64	73.74
Dug lokalne samouprave*	72.80	72.80	72.80	72.80
Ukupno javni dug**	4.340.72	4.544.22	4.895.72	5.153.52
Ukupno javni dug % BDP-a	76.15	73.60	74.75	74.79

* Iznos duga lokalne samouprave je prema projekcijama Ministarstva finansija

** Dug prikazan u tabeli ne uključuje depozite Ministarstva finansija i depozite lokalne samouprave

Programom su definisana tri najveća strukturalna izazova za srednjoročno unapređenje konkurentnosti crnogorske ekonomije i njen održiviji rast shodno analizi Evropske komisije, kao i nalazima Vlade Crne Gore u prethodnom PER-u, i to: (i) povećanje zaposlenosti, naročito žena i mladih, kao i rješavanje dugoročne nezaposlenosti; (ii) jačanje regulatornog okruženja i (iii) smanjenje neformalnosti u privredi.

Zaključeno je da je za pokretanje reforme neophodno kreirati stabilnu političku situaciju. To nije bio slučaj u periodu od 2021. do 2023. godine, što je uticalo na crnogorsku ekonomiju, posebno na privlačenje stranih investicija. Uz političku stabilnost, donosioci odluka moraju na prvo mjesto staviti vladavinu prava, unaprijediti dijalog sa privredom i nastaviti sa procesom evropskih integracija, te transformisati i reformisati crnogorsko društvo.

3. CRNA GORA IZ UGLA KLJUČNIH MEĐUNARODNIH ORGANIZACIJA

UVODNA NAPOMENA: Sa namjerom da Bijela knjiga pruži i širi pregled poslovnog ambijenta, sumirajući podatke prikupljene iz drugih relevantnih izvora, u ovom dijelu predstavimo podatke koji su preuzeti iz objavljenih i javno dostupnih lokalnih i međunarodnih izvještaja, a koji mogu biti od pomoći korisnicima ovog izdanja. Dakle, podaci ne predstavljaju stavove članova Savjeta ili zvanične stavove Savjeta kao organizacije, tj. nijesu bili predmet istraživanja u formi u kojoj ih prenosimo. Ovom prilikom zahvaljujemo organizacijama od kojih su podaci preuzeti.

EVROPSKI PREGOVORI IZ UGLA EVROPSKE KOMISIJE

Pristupni pregovori sa Crnom Gorom otvoreni su u junu 2012. godine. Do danas su otvorena 33 pregovaračka poglavlja, od kojih su tri privremeno zatvorena. Crna Gora je na međuvladinoj konferenciji od 22. juna 2021. godine prihvatila revidiranu metodologiju proširenja, koja se fokusira na: fundamentalne reforme, jače političko upravljanje, povećanu dinamiku i predvidivost procesa. Ujedno je nastavljena široka primjena Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP).

Ukupan napredak u pristupnim pregovorima zavisi od napretka u oblasti vladavine prava. Napredak ka ispunjavanju privremenih mjerila postavljenih u poglavljima o vladavini prava 23 i 24 osnov je za postizanje daljeg napretka u pregovorima u cjelini. Ostala poglavlja neće biti privremeno zatvorena prije nego što se dostigne ova prekretnica.

Politička posvećenost crnogorskih vlasti strateškom cilju evropskih integracija dosljedno se navodi kao ključni državni prioritet. Međutim, napredak u reformama pristupanja EU u prethodnom periodu uglavnom je bio zaustavljen zbog duboke političke polarizacije i nestabilnosti. Prelazna vlada je upravljala zemljom, i to sve dok parlament nije uspio da formira stabilnu većinu. Nedostatak funkcionalnog Ustavnog suda stvorio je nesigurnosti i pravne razlike, uključujući izborne procese. Drugi krug predsjedničkih izbora i parlamentarni izbori održani su u aprilu odnosno junu. Konstituisanje novog parlamenta i nove vlade obavljeno je krajem oktobra 2023. godine. Lokalni izbori održani su u 14 opština.

EU je nastavila da pruža suštinsku i veoma značajnu tehničku i finansijsku podršku. Kako bi riješile energetske krize izazvane ruskim agresorskim ratom protiv Ukrajine, Crna Gora i Komisija pripremile su Paket energetske podrške, koji se sastoji od fokusiranog nacionalnog energetskeg akcionog plana i programa trenutne budžetske podrške, koji obezbjeđuje 30 miliona eura grant finansiranja Crnoj Gori. EU je takođe stavila na raspolaganje 500 miliona eura regionu u okviru Investicionog okvira za Zapadni Balkan, kako bi odgovorila na krizu u srednjem roku.

IZVJEŠTAJ EVROPSKE KOMISIJE O CRNOJ GORI ZA 2023. GODINU

Postignut je ograničen napredak u oblasti reforme javne uprave. Usvojen je novi Program reforme upravljanja javnim finansijama i započeta je njegova implementacija. Nasuprot tome, nije bilo promjene u izmjenama i dopunama zakonskih rješenja koja regulišu rad državne službe, a koja su uvela snižene kriterijume u odnosu na potrebne kvalifikacije i široka diskreciona prava institucija nadležnih za razrješavanje dužnosti šefova organa uprave. Skupština je usvojila izmjene

i dopune Zakona o lokalnoj samoupravi radi usklađivanja sa Zakonom o državnim službenicima i namještenicima, ne poštujući preporuku Evropske komisije. Sniženi kriterijumi su izvor stalne zabrinutosti u odnosu na princip zapošljavanja na osnovu zasluga, kompetentnosti i nezavisnosti državnih službenika. Stalne kadrovske promjene u javnoj upravi dovele su do daljeg gubitka ekspertize o pitanjima u vezi sa procesom pristupanja EU i sveukupno usporavanje tempa reformi. Skupština tek treba da usvoji izmjene i dopune Zakona o slobodnom pristupu informacijama. Čeka se i uspostavljanje djelotvorne podjele odgovornosti unutar javne uprave. Crna Gora ostaje umjereno spremna za primjenu pravne tekovine EU i evropskih standarda u oblasti pravosuđa i osnovnih prava, ali je u cjelini ostvarila ograničen napredak. Nije postignut napredak u reformi pravosuđa, do sada najizazovnijoj oblasti vladavine prava. Pravosudni sistem je nastavio da se suočava s dubokom institucionalnom krizom, koja je rezultirala slabim rukovodstvom i upravljanjem, nedostatkom strateške vizije i lošim planiranjem, što utiče na sposobnost države da sprovodi pravdu. Osim toga, sistem je, pored ostalih slabosti, i dalje pogođen pitanjima odgovornosti. Crna Gora nastavlja da ispunjava svoje obaveze u oblasti osnovnih prava prema međunarodnim instrumentima i zakonodavstvu koje reguliše ljudska prava. Zakon o Sudskom savjetu i sudijama i Zakon o državnom tužilaštvu ostaje da se uskladi s pravnom tekovinom EU i evropskim standardima. Potpuna i efikasna zaštita novinara i drugih medijskih radnika nastavlja da se poboljšava, ali tek treba da budu postignuti opipljivi rezultati na starim slučajevima napada.

Crna Gora je postigla određeni nivo pripremljenosti u borbi protiv korupcije. Postignut je ograničen napredak. Korupcija, uključujući korupciju na visokom nivou, ostaje pitanje koje zabrinjava i preovlađuje u mnogim oblastima, uključujući i državne strukture. Crna Gora nije dovoljno unaprijedila svoj zakonodavni i strateški okvir za prevenciju i borbu protiv korupcije u skladu s pravnom tekovinom EU i evropskim i međunarodnim standardima. Nekoliko slučajeva korupcije visokog profila nalazi se pod istragom. Crna Gora i dalje treba da po-

kaže strog i nedvosmislen odgovor krivičnog pravosuđa na ovu opasnu pojavu. Postignut je ograničen napredak u sprečavanju korupcije. Rezultati Agencije za sprječavanje korupcije kvantitativno su poboljšani. Međutim, potrebno je dodatno osigurati njenu nezavisnost, odgovornost, nepristrasnost i proaktivnost. Zakon o sprječavanju korupcije treba poboljšati.

Što se tiče ekonomskih kriterijuma, Crna Gora je ostvarila ograničen napredak i umjereno je pripremljena za razvoj funkcionalne tržišne ekonomije. Ekonomska ekspanzija se nastavila snažnim tempom u 2022, podržana privatnom potrošnjom i napretkom sektora turizma. Nepovoljne okolnosti dolazile su od inflatornih pritiska izazvanih globalnim rastućim cijenama roba. Deficit tekućeg računa povećao se sa brzom ekspanzijom izvoza i uvoza. Ekspanzivna fiskalna politika podstakla je domaću potražnju i doprinijela vrlo visokom rastu neto plata. Budžetski deficit se značajno povećao, a nije razvijen sveobuhvatan srednjoročni plan konsolidacije za rješavanje rastućih fiskalnih izazova. Situacija na tržištu rada se poboljšala, ali su strukturni problemi i dalje prisutni, uključujući velike regionalne i rodne razlike, sivu ekonomiju, visoku stopu nezaposlenosti mladih i dugoročno nezaposlenih. Bankarski sektor je ostao dobro kapitalizovan i likvidan. Broj novih preduzeća se povećao, ali napori da se poboljša poslovno okruženje i upravljanje preduzećima u državnom vlasništvu usporeni su usljed političke neizvjesnosti.

Crna Gora je ostvarila određeni napredak i umjereno je spremna da se nosi s pritiscima konkurencije i tržišnih kretanja unutar EU. Obrazovni sistem se suočava s brojnim izazovima, kao što pokazuju rezultati međunarodnih testova. Iako je javno finansiranje istraživanja i razvoja i dalje skromno, postignut je određeni napredak u privlačenju privatnih investitora. Nastavljeni su napori da se unaprijedi zelena i digitalna tranzicija, ali i dalje postoje veliki infrastrukturni nedostaci, jer administrativni i finansijski kapaciteti za identifikaciju i određivanje prioriteta i sprovođenje velikih javnih investicija ostaju ograničeni, te predstavljaju prepreku u korišćenju podrške EU. Uprkos određenom napretku u metalurškom sektoru i dobrim rezultatima u turizmu, potrebni su napori da se proširi uska proizvodna baza Crne Gore. Niska dodatna vrijednost domaćih proi-

zvoda, ograničena veličina lokalnih preduzeća i njihova niska stopa učešća u izvozu predstavljaju prepreke za povećanje produktivnosti i konkurentnosti lokalnih preduzeća.

EBRD TRANSITION REPORT 2023-2024

Kao i svake godine, EBRD u svom izvještaju predstavlja najznačajnije događaje koji su obilježili crnogorsku ekonomiju, kao i izazove koji se mogu očekivati. U nastavku predstavljamo samo djelove izvještaja.

Važniji događaji:

- Ekonomski rast je ostao snažan u 2023. godini. Privreda je nastavila svoju snažnu ekspanziju u prvoj polovini godine i turistički sektor je na putu da premaši rezultate postignute prije pandemije 2023. godine;
- Usvojene su poreske izmjene kojima je cilj povećanje prihoda. Amandmani uvode progresivno oporezivanje prodaje nekretnina, veće poreze na dobit preduzeća za ofšor kompanije i povećanje akciza na slatkiše, na plastiku za jednokratnu upotrebu, duvan i onlajn igre na sreću;
- Državna kompanija Elektroprivreda Crne Gore (EPCG) preduzima svoju prvu investiciju u oblasti obnovljivih izvora energije. Nova vjetroelektrana na kopnu od 55 MV, u blizini sela Gvozd, u opštini Nikšić, pomoći će kompaniji da ubrza svoj plan dekarbonizacije, a uticaće i na širu energetska tranziciju zemlje.

Ključni prioriteti za 2024:

- Potrebne su sistemske mjere da bi se podržala srednjoročna fiskalna održivost. Usvajanje srednjoročnog fiskalnog okvira i uspostavljanje Fiskalnog savjeta pomoglo bi u upravljanju prijeko potrebnim povratkom fiskalnoj konsolidaciji u okruženju povišenih troškova zaduživanja;
- Unapređenje poslovnog okruženja podstaklo bi investicije. Neophodni su efikasniji sistemi javne uprave, posebno da bi se racionalizovao teret koji proizilazi iz lokalne administracije i parafiskalnih nameta, kao i transparentnije i kohezivnije kreiranje ekonomske politike, da bi se jačalo povjerenje investitora u nepredvidivim okolnostima;
- Zemlja bi imala koristi od ubrzanja tempa zelene tranzicije. Nacionalni energetska i klimatski plan (NECP), koji treba da reguliše energetska tranziciju Crne Gore, kao ni prvi zakon o obnovljivim izvorima energije, još nijesu usvojeni.

SVJETSKA BANKA, ZAPADNI BALKAN - REDOVNI EKONOMSKI IZVJEŠTAJ, KA ODRŽIVOM RASTU: Crna Gora

- Ekonomski rast Crne Gore i dalje je snažan i procjenjuje se na 4,8 odsto za 2023. godinu, vođen privatnom potrošnjom i izvozom usluga.
- Fiskalni učinak je bolji od planiranog, uglavnom zbog jednokratnih prihoda i nižeg izvršenja kapitalnog budžeta.
- Kako se Crna Gora približava velikim otplatama duga tokom perioda 2024-2027. godina, to zahtijeva veoma pažljivo fiskalno upravljanje i upravljanje dugom sa dobro osmišljenim politikama koje utiču na fiskalnu poziciju.

NEDAVNA EKONOMSKA DEŠAVANJA

Ekonomija Crne Gore je bilježila snažan rast na početku 2023. godine. BDP se povećao za 6,6 procenata u prvoj polovini godine, podstaknut ličnom potrošnjom, podržanom povećanjem plata u javnom sektoru, povećanjem zaposlenosti i kreditiranjem stanovništva. U prvih sedam mjeseci 2023. godine, ukupan broj noćenja stranih turista porastao je za 50 odsto, nadmašivši za skoro

trećinu nivoa zabilježene u istom periodu 2019. godine. Razvoj turizma, uz rast zaposlenosti i povećanje plata, podržao je trgovinu na malo, koja je u istom periodu realno povećana za 10,4 odsto. Uprkos prekidu proizvodnje aluminijuma, industrijska proizvodnja je porasla za 5,4 odsto u prvih sedam mjeseci 2023. godine, usljed povoljnih hidrometeoroloških uslova koji su se javljali ranije te godine, a koji su uticali na proizvodnju električne energije. S druge strane, aktivnosti u sektoru građevinarstva smanjene su za 3,4 odsto u prvoj polovini 2023. godine. Međutim, povećanje broja izdatih građevinskih dozvola ukazuje na mogući rast građevinskih aktivnosti u bliskoj budućnosti.

Snažan rast zaposlenosti iz 2022. nastavljen je i u 2023, odražavajući brzi ekonomski rast početkom godine. Anкета o radnoj snazi pokazuje da je prosječna zaposlenost porasla za 10,7 odsto u prvoj polovini 2023. Stopa nezaposlenosti mladih takođe je pala na najnižu do tada zabilježenu – 17 procenata, dok je u drugom kvartalu 2022. iznosila 26,7 procenata.

Administrativni podaci pokazuju da je takođe zabilježen rast stope zaposlenosti početkom trećeg kvartala 2023. U julu je ukupna registrovana zaposlenost porasla za 9,6 procenata i dostigla rekordnih 258.024 zaposlenih.

Inflacija je ublažena, ali je i dalje povišena. Dok je godišnja inflacija smanjena na 10,1 odsto tokom prvih osam mjeseci 2023. godine, mjesečna inflacija ostaje povišena, predvođena cijenama hrane.

Finansijski sektor održava jake rezerve kapitala i likvidnosti. U avgustu 2023. godine, neizmireni krediti su porasli za 8,9 odsto, podstaknuti kreditima stanovništva i nerezidentima. Istovremeno, ukupni depoziti su porasli za 13,6 odsto, predvođeni sektorom privrede i stanovništva.

Spoljni deficit je blago smanjen u prvoj polovini 2023. Deficit tekućeg računa blago se smanjio, pošto je rast izvoza od 26,7 odsto nadmašio rast uvoza od 15,1 odsto.

Tokom 2023. fiskalni učinak je bio mnogo bolji od očekivanog. Do jula, Vlada je ostvarila fiskalni suficit od 2,3 procenata BDP-a, zbog velikih prihoda i nedovoljnog izvršenja kapitalnog budžeta.

Uprkos padu javnog duga kao udjela u BDP-u, on i dalje predstavlja ranjivost. Javni dug Crne Gore opao je sa 69,3 procenata BDP-a u 2022. na procijenjenih 61,3 procenata BDP-a u junu 2023. godine, zahvaljujući većem nominalnom BDP-u, negativnom neto zaduživanju i mnogo boljem fiskalnom učinku od planiranog.

Političko okruženje u Crnoj Gori ostaje krhko. Od velike političke promjene 2020. godine, politički i institucionalni pejzaž Crne Gore složen je i krhak, što je rezultiralo izglasavanjem nepovjerenja dvjema vladama u jednoj godini.

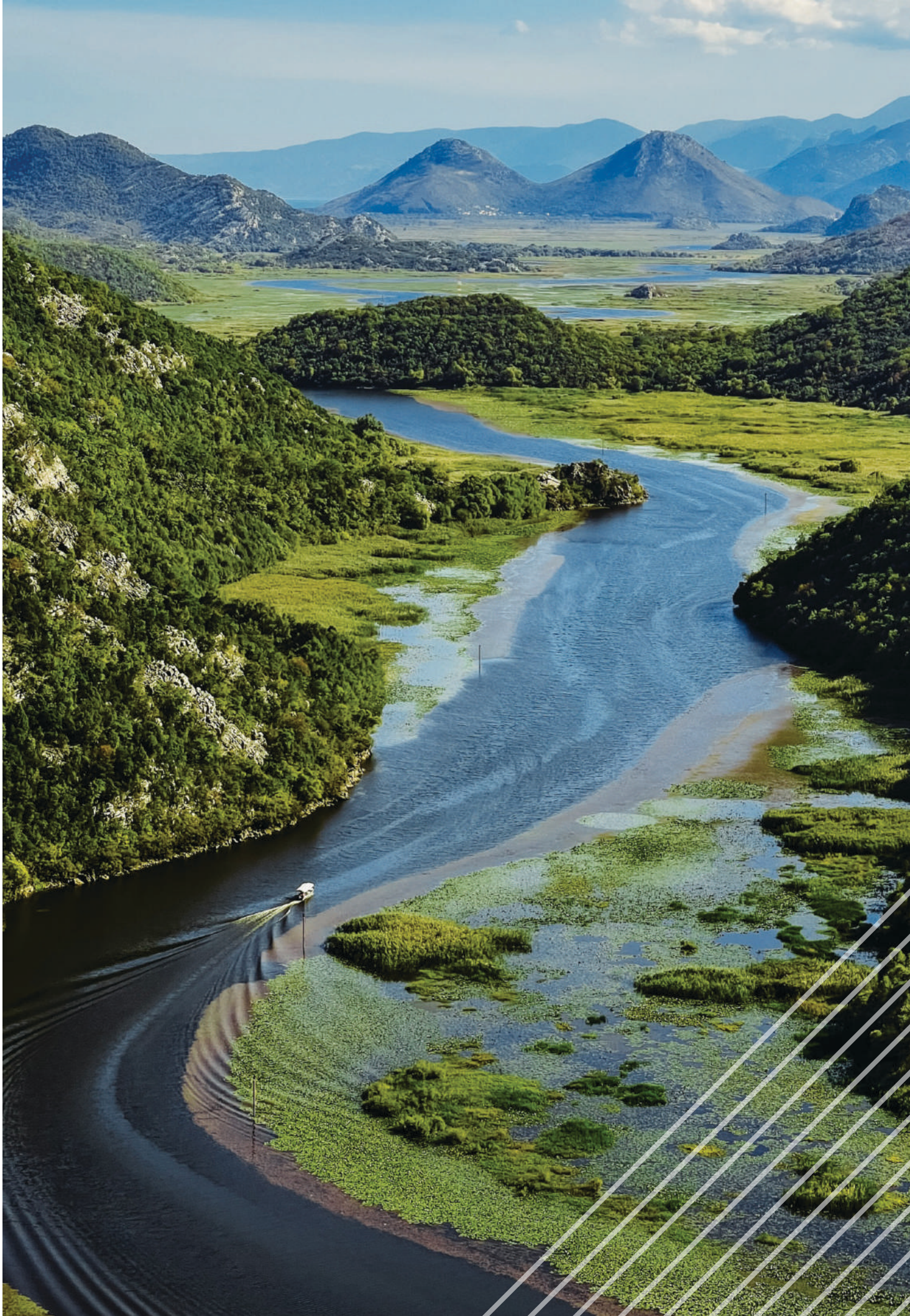
IZGLEDI I RIZICI

Očekuje se da će se ekonomski rast Crne Gore nastaviti i da će biti na nivou od 4,8 odsto u 2023. godini, podržan privatnom potrošnjom i izvozom usluga, dok su investicije i dalje smanjene. Međutim, usporavanje globalne ekonomije opterećuje izgleda Crne Gore. Očekuje se da će opadajući rast privatne potrošnje tokom 2024–2025. dovesti do sporijeg prosječnog rasta od 3,1%.

U srednjem roku, očekuje se povišeni fiskalni deficit. Dok će jednokratni prihodi rezultirati nižim fiskalnim deficitom od planiranog od 2 procenata BDP-a u 2023. godini, očekuje se da će fiskalni deficit biti 3,9 odnosno 3,6 odsto BDP-a u 2024. i 2025. godini.

Značajne otplate duga dospijevaju u periodu 2024–2025. godina. Otplate glavnice duga Crne Gore u 2024. i 2025. godini procijenjena je na 7,1 odnosno 11,7 odsto BDP-a, respektivno.

Izgleda karakterišu negativni rizici. Visoke geopolitičke neizvjesnosti mogu oslabiti izgleda za rast u glavnim trgovinskim partnerima Crne Gore. Monetarno pooštavanje ubrzano povećava troškove eksternog finansiranja.

4. MFIC INDEKS ZA 2023

-0.3

6,4

2023. GODINA - PREGLED

-0.4 TURIZAM

TRGOVINA -0.4

-0.4

6,6

-0.6 TRANSPORT/
LOGISTIKA

PROIZVODNJA/
ENERGETIKA

-0.7

5,5

TELEKOMUNIKACIJE

BANKARSTVO +0.4

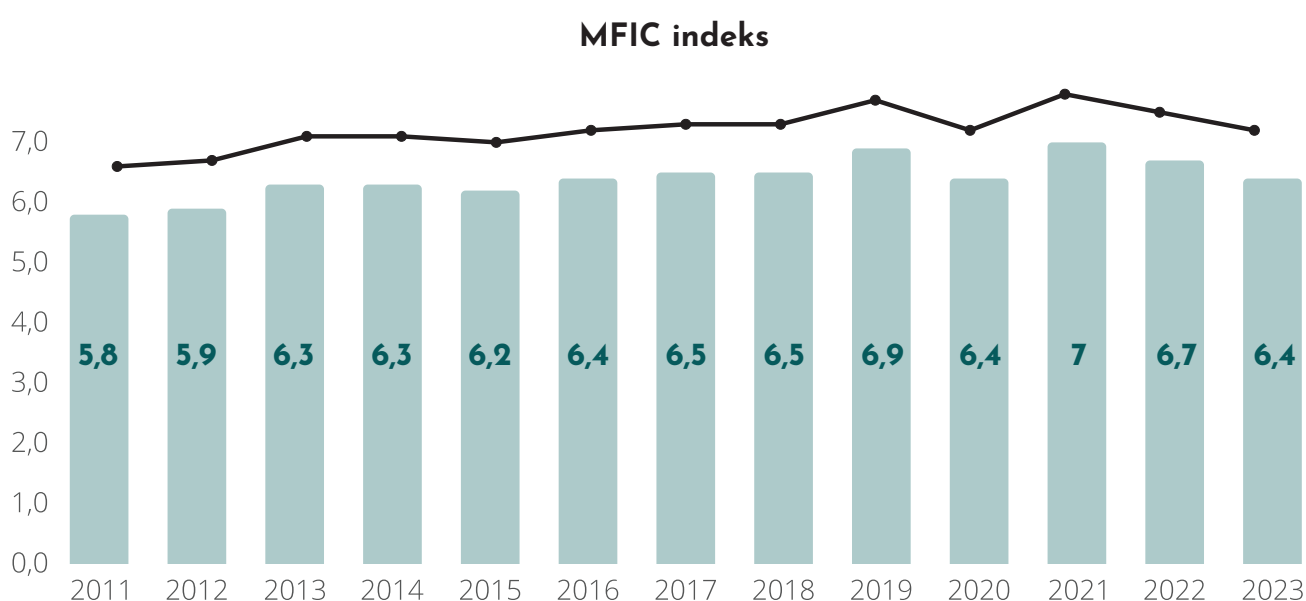
+0.4

6,7

4.1. MFIC INDEKS ZA 2023. GODINU

Trinaesti put Savjet stranih investitora obračunava i objavljuje „MFIC indeks“ ili ocjenjivanje lakoće poslovanja u Crnoj Gori. Kao i do sada, indeks je zasnovan na iskustvima članova Savjeta koji, odgovarajući na upitnik, iz godine u godinu ocjenjuju poslovni ambijent u Crnoj Gori. Format ocjenjivanja za najveći dio upitnika nepromijenjen je od 2011. godine, te je trend rasta ili pada u tom kontekstu jednostavno pratiti. U 2023. godini Savjet je odlučio da pomenutu metodologiju zadrži i da doda određena pitanja radi lakšeg razumijevanja razloga zadovoljstva/nezadovoljstva investitora. S tim u vezi, po prvi put su ove godine uvedeni dodatni pojedinačni indeksi. Dodatni pojedinačni indeksi ne ulaze u sumarni indeks i ne utiču na njegovo računanje. Ovakva metodologija računanja indeksa daje nam mogućnost kontinuiranog praćenja i evaluiranja poslovnog ambijenta, a sve sa ciljem da, zajedno sa donosiocima odluka, utičemo na unapređenje poslovnog ambijenta, koji će biti transparentan, predvidiv i efikasniji za sve.

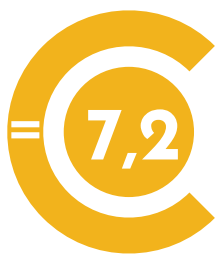
Uočljivo je da indeks i dalje pokazuje stabilnost poslovnog ambijenta. Međutim, drugu godinu zaredom i prvi put od početka mjerenja indeksa, privrednici negativno ocjenjuju poslovni ambijent, odnosno lakoću poslovanja u Crnoj Gori. MFIC indeks za 2023. godinu iznosi 6,4 (na skali od 1 do 10, pri čemu 1 predstavlja najlošiju, a 10 najbolju ocjenu).

U odnosu na 2022. godinu, članice Savjeta su u 2023. godini za 0,3 poena lošije ocijenile lakoću poslovanja u Crnoj Gori. Ovo je zabrinjavajući trend pada vrijednosti indeksa, koji bilježi pad za 0,6 tokom dvije godine i koji prvi put od kada se mjeri bilježi negativne trendove dvije godine zaredom. Jasno je da je ovo percepcija članica, privrednika, investitora i odgovor na sve reforme koje su se implementirale tokom 2023. godine.

Shodno propisanoj metodologiji, u sklopu istraživanja članovi MFIC su ocjenjivali svaki privredni sektor pojedinačno.

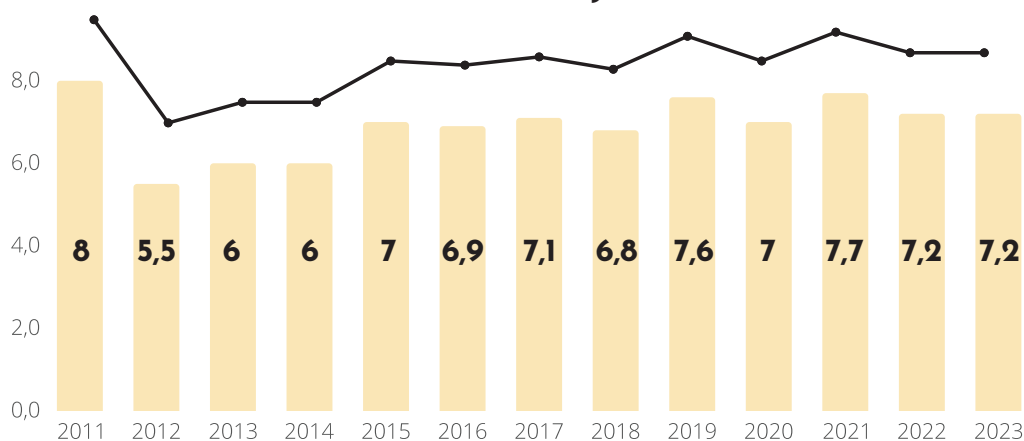
4.1.1. TELEKOMUNIKACIJE I ICT

Kao i u prethodnim istraživanjima, sektor telekomunikacije i ICT ima najveće ocjene. Ovaj indeks bilježi uglavnom pozitivne trendove iz godine u godinu, još od 2012. pa sve do 2021, kad je i zabilježena druga najveća vrijednost od početka mjerenja samog indeksa. Nakon 2021. godine, kad su naši članovi prepoznali veliki napredak u ovoj oblasti i kad

je vrijednost indeksa iznosila 7,7, dolazi do pada, pa nakon toga i do stagnacije. Ono što je interesantno jeste da je tokom 2023. godine zabilježeni nivo lakoće poslovanja ocijenjen sa 7,2, što je ista ocjena kao i u prethodnom istraživanju. To ukazuje na stabilnost posmatranog privrednog sektora, ali je jasno da još uvijek postoji veliki prostor za napredovanje.

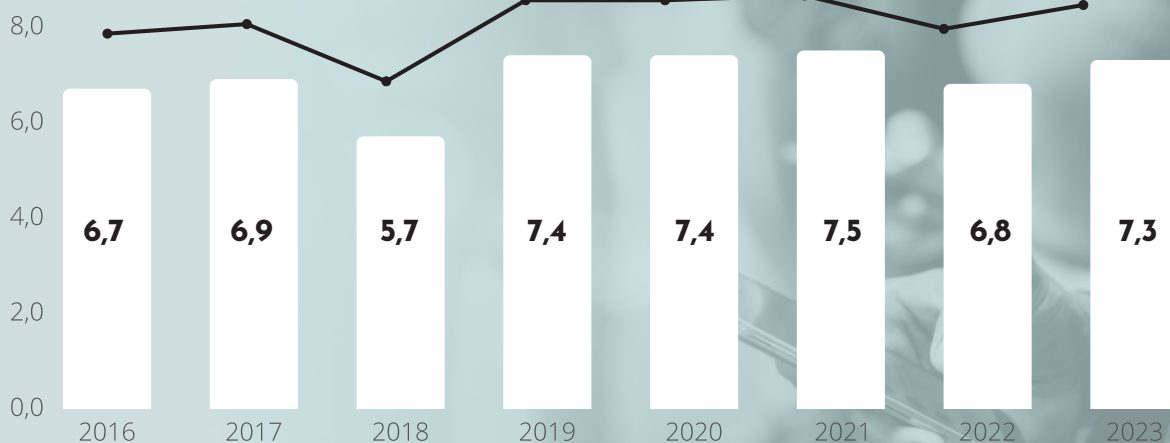
TELEKOMUNIKACIJE I ICT

Zanimljivo je da kompanije iz sektora telekomunikacija i ICT-ija u 2023. godini ocjenjuju pozitivnije lakoću poslovanja u Crnoj

Gori u sektoru telekomunikacija i ICT-ija, a prosječna ocjena iznosi 7,3, što predstavlja rast od 0,5 u odnosu na 2022. godinu.

ICT O TELEKOMUNIKACIJAMA I ICT-U

Posmatranje faktora koji determinišu prosječnu ocjenu sektora jasno pokazuje da su članovi dali najmanju ocjenu za infrastrukturu², i to 6, dok je sa druge strane javno mišljenje / otvorenost prema stranim investitorima

dobilo najveću ocjenu 7.

Razmatrani aspekti poslovanja ICT sektora u 2023. godini

U ostale faktore koji su uticali na lakoću poslovanja u ovom sektoru tokom 2023, investitori su uvrstili i: nedovoljno razvijenu legislativu u dijelu digitalizacije, posebno u dijelu interakcije sa klijentima, kao i nepostojanje standardizacije QR koda plaćanja. Takođe, iz ugla sektorskih kompanija, problematizovane su cijene naknada za ICT provajdere. Sa druge strane, kompanije iz ostalih sektora navode kao problem u razvoju sektora telekomunikacija cijene roaming usluga.

² U zavisnosti od sektora, ponuđeni odgovori se drugačije tumače.

- Administracija u svim sektorima predstavlja ažurnost rada same administracije, dužinu rješavanja određenih predmeta i slično.
- Regulatorni okvir predstavlja zakonski okvir koji stvara uslove za razvoj određenog sektora.
- U dijelu infrastrukture, u zavisnosti od sektora, tumačenje je drugačije. Tako je infrastruktura u telekomunikacijama sama povezanost, pokrivenost itd., dok je u bankarstvu digitalna infrastruktura dostupnost banaka i slično, trgovina; transport i logistika kao sektori u dijelu infrastrukture obuhvataju puteve, povezanost, dok su u sektoru turizma to putevi, razvijenost avio-mreže itd.
- Posljednji faktor predstavlja javno mišljenje o određenom sektoru, tj. investitorima.

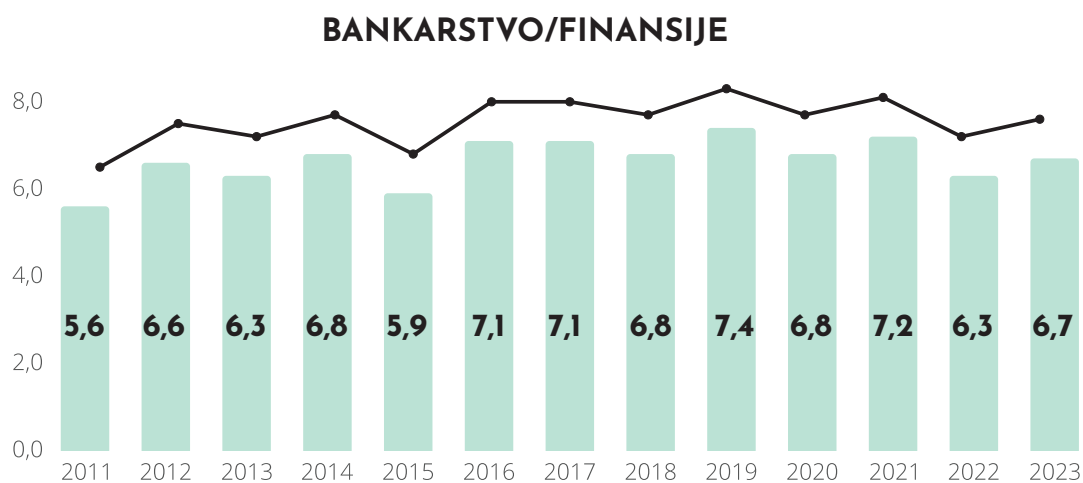

4.1.2. BANKARSTVO I FINANSIJE

Vrijednost indeksa lakoće poslovanja za bankarski sektor u 2023. godini iznosi 6,7. Ovaj rezultat dolazi nakon rekordnog pada u vrijednosti indeksa od 0,9 poena u 2022. u odnosu na 2021. godinu. To pokazuje da je sektor bankarstva u ovoj godini jedini pojed-

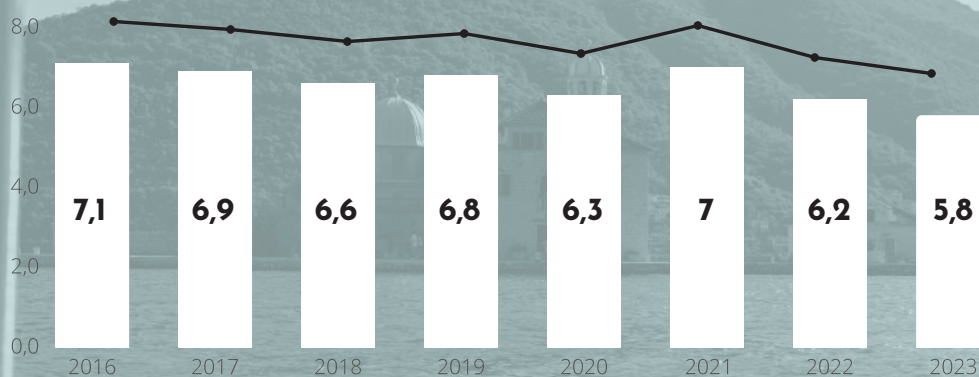
načni sektor koji bilježi rast, i to od 0,4. Iako je došlo do rasta, ova vrijednost indeksa još uvijek nije na zadovoljavajućem nivou, jer je još od 2015. godine najslabija vrijednost datog indeksa.

Dok svi članovi Savjeta pozitivno ocjenjuju trendove u lakoći poslovanja u sektoru bankarstva, to nije slučaj sa članicama Savjeta iz pomenutog sektora. Članice koje posluju u sektoru bankarstva i finansija negativno ocjenjuju lakoću poslovanja u 2023. godini. Banke / finansijske institucije ocijenile su sa 5,8 lakoću poslovanja u 2023. godini, što je pad od 0,4 u odnosu na prethodnu godinu.

Takođe, razlika od 0,9 između opšte ocjene i ocjene samih privrednika iz ove oblasti ukazuje nam na činjenicu da postoje problemi koji opterećuju bankarski sektor. Prema mišljenju privrednika iz drugih sektora, bankarski sektor je veoma pristupačan. Najveći problem tokom 2023. godine, i razlog za ovo mišljenje, po riječima svih privrednika iz ovog sektora, jeste oporezivanje, transparentnost, primjena zakona, kao i rad inspekcija.

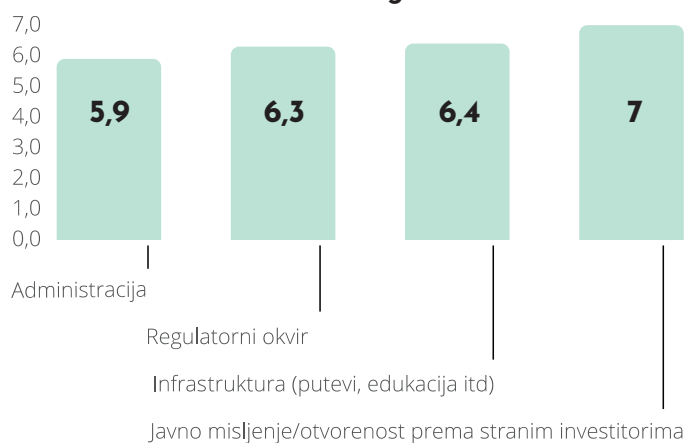
BANKE O BANKARSTVU/FINANSIJAMA

Ispitanici su najniže ocijenili administraciju³ u sektoru bankarstva, sa 5,9, zatim regulatorni okvir, sa 6,3, te infrastrukturu, sa 6,4. Kao i u slučaju sektora telekomunikacija i ICT-a,

najveća ocjena je data za javno mišljenje/otvorenost u vezi sa stranim investitorima.

Razmatrani aspekti poslovanja bankarskog sektora u 2023. godini

Kao druge razloge za negativan indeks lakoće poslovanja bankarskog sektora, članice Savjeta prepoznaju nedostatak transparentnosti u procesu donošenja odluka od strane Vlade. Pomenuta praksa negativno utiče na ovaj sektor i često dovodi do stvaranja dodatnih troškova i otežanog poslovanja bankarskog sektora. Takođe, veoma negativno se percipira poreska regulativa, koja je, naročito u posljednjem periodu, veoma loše uticala na poslovanje ovih kompanija. Posebno je istaknuto da podzakonska rješenja u ostalim oblastima nijesu usklađena sa potrebama bankarskog sektora, te samim tim negativno utiču na kompletan sektor. Osim nedostataka regulacije i postojanja digitalnih rješenja, plaćanja virtuelnim novčanikom, onlajn otvaranje računa, upotreba elektronskog potpisa i slično dodatno otežavaju dalji razvoj bankarskog sektora u Crnoj Gori.

³ U ovom kontekstu administracija predstavlja efikasnost i rad državnih organa u dijelu obavljanja poslova, a sa druge strane predstavlja i efikasnost administracije samog bankarskog sektora. Infrastruktura predstavlja razvijenost mogućnosti lakšeg obavljanja aktivnosti unutar bankarskog sektora, kroz onlajn servise i digitalne proizvode.

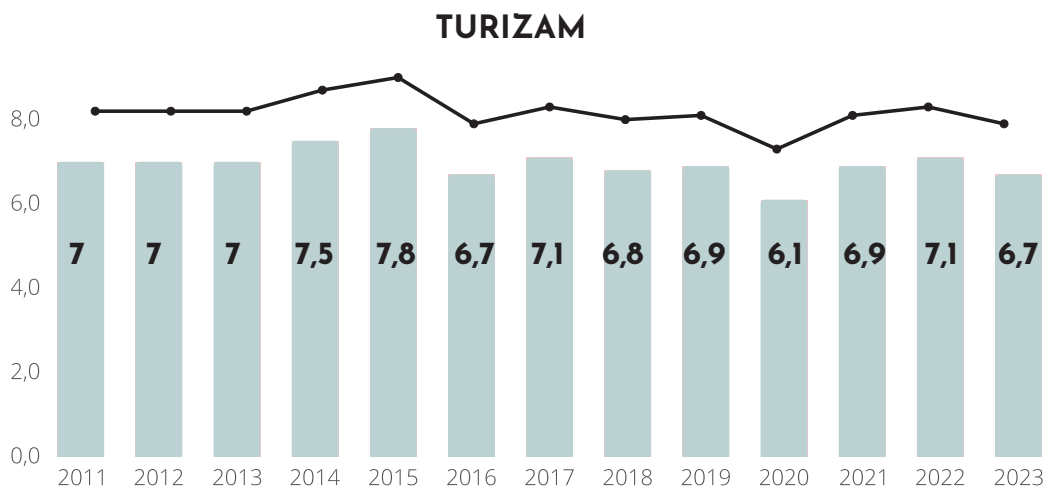

4.1.3. TURIZAM

Turizam je treći sektor koji se ocjenjuje u sklopu istraživanja i jedan je od strateški najbitnijih sektora crnogorske ekonomije. Ocjena sektora turizma za 2023. godinu iznosi 6,7. Nakon dvogodišnjeg rasta ocjene indeksa, koji je uslijedio poslije velikog pada zbog uticaja pandemije koronavirusa, privrednici su

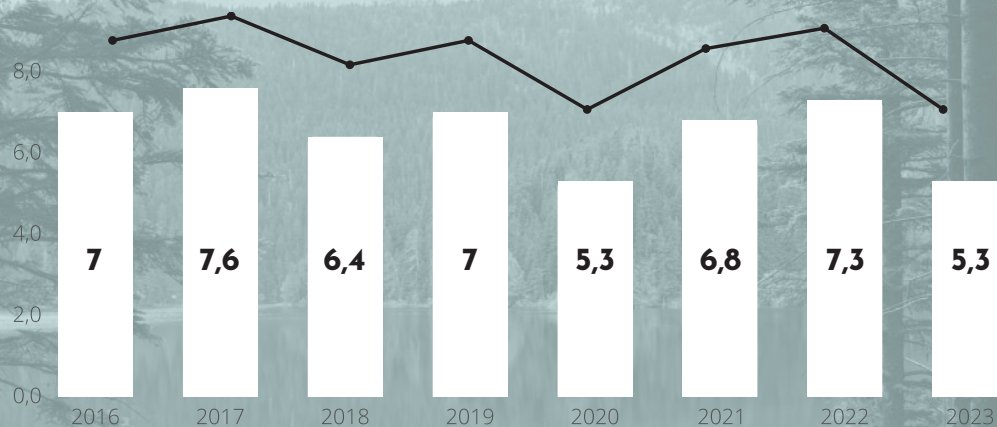
2023. godine dali ocjenu za 0,4 nižu u odnosu na 2022. godinu. Mora se primijetiti da je ovo najniža ocjena od 2016, ukoliko zanemarimo pandemijsku godinu, što jasno ukazuje na činjenicu da je neophodno više pažnje posvetiti strateškom upravljanju ovim sektorom.

Posebno je zabrinjavajuće da su članice iz sektora turizma dale istu ocjenu za lakoću poslovanja kao u vrijeme pandemijske godine (5,3), čime je zabilježen pad od dva poena u odnosu na 2022. Ovo je jasan signal da

turistički poslenici nijesu zadovoljni trenutnom situacijom i da je neophodno dodatno raditi na regulativi i infrastrukturi kako bi se situacija unaprijedila.

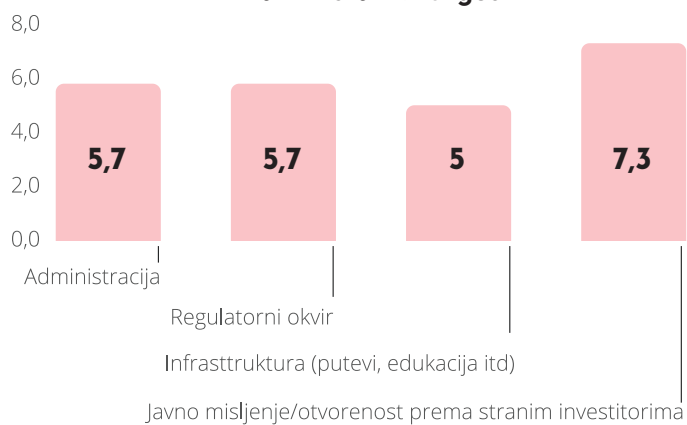
TURIZAM O TURIZMU

Analizirajući faktore koji su determinisali ocjenu za sektor turizma, zapažamo da je infrastruktura (putevi, dostupnost, povezanost destinacije itd.) dobila najmanju ocjenu, 5,

dok su nešto veću ocjenu dobili administracija (efikasnost dobijanja radnih dozvola, prijava itd.) i regulatorni okvir: 5,7.

Razmatrani aspekti poslovanja sektora turizma u 2023. godini

Osim gore pomenutih faktora, svi privrednici su naveli da je loša avio-povezanost (manji broj avio-linija) negativno uticala na lakoću poslovanja ovog sektora. Takođe, članice su prepoznale nedovoljne kapacitete i neorganizovanost aerodroma tokom sezone kao veliki problem, koji kreira veoma negativnu sliku o našem turizmu, te odbija ne samo turiste već i potencijalne investitore da ulože svoj kapital.

Dugogodišnji problem crnogorskog turizma jeste i neformalna ekonomija, koja nanosi veliku štetu sektoru i smanjuje njegovu atraktivnost, a članice prepoznaju nedosta-

tak strateškog i koordinisanog upravljanja ovim problemom i čitavom turističkom ponudom Crne Gore. Takođe, kao negativne faktore privrednici su prepoznali i velike parafiskalne namete u vidu boravišnih i drugih taksi, kao i nedostatke u komunalnoj infrastrukturi. Ono što su svi učesnici u istraživanju prepoznali kao najveći problem jeste dostupnost radne snage, posebno u posljednjim godinama, što povećava potrebu za angažovanjem radne snage iz inostranstva, a što može biti dodatni problem, posebno zbog regulative.

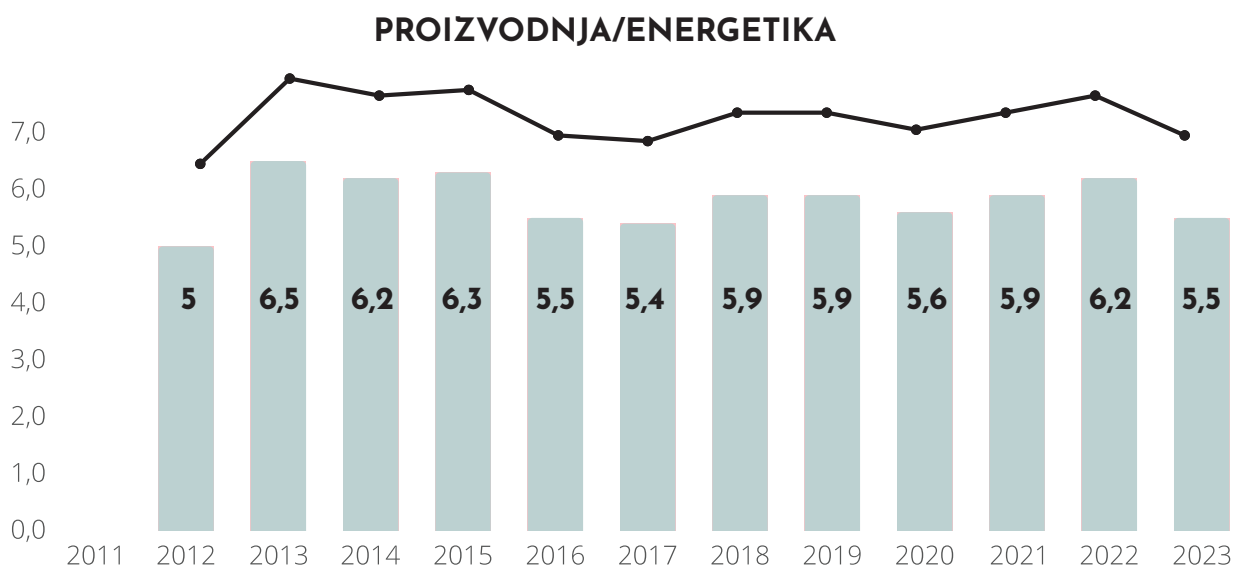

4.1.4. PROIZVODNJA ENERGETIKA

Shodno ocjenama za 2023. godinu, indeks za sektor proizvodnje/energetike iznosi 5,5. Indeks za ovaj sektor zabilježio je najveći pad, od 0,7 poena, nakon rasta tokom 2021. i 2022. godine, što jasno ukazuje na potencijalne probleme.

Kao što se može vidjeti na grafikonu, sektor proizvodnje/energetike od početka mjerenja bilježi veoma niske ocjene. Najveći rezultat je izmjeren davne 2012. godine, dok je ovogodišnja ocjena treća najniža ocjena od kada se sprovodi mjerenje.

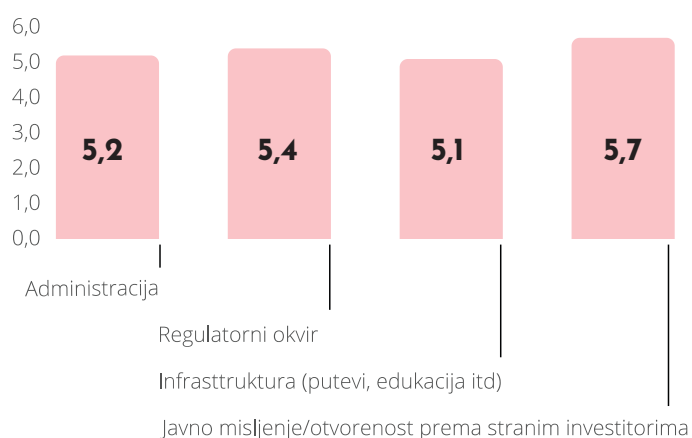

Kao faktore koje navode za ovako niske ocjene, privrednici su prepoznali i najniže ocijenili infrastrukturu (putevi, saobraćajna povezanost itd.), ocjenom 5,1, a zatim administraciju (rad državnih organa, izdavanje određenih dozvola, primjena zakona itd.), sa

5,2. Takođe, niska ocjena je data i regulatornom okviru, i to 5,4, dok je javno mišljenje i otvorenost prema stranim investitorima ocijenjeno sa 5,7, što je, u odnosu na ostale indekse koji se mjere, na veoma niskom nivou.

Razmatrani aspekti poslovanja sektora proizvodnje/energetike u 2023. godini

U sektorima proizvodnje i energetike kao ostale faktore koji negativno utiču na poslovni ambijent i smanjuju njegovu atraktivnost, privrednici prvenstveno ističu nedovoljno razvijeno tržište, u dijelu malog broja subjekata i nedovoljno razvijene konkurencije, kao i nedovoljnu prilagođenost novim, savremenim tehnologijama u radu preduzeća u ovoj oblasti, a shodno međunarodnim standardima. Takođe, kao veliku slabost ovog sektora privrednici prepoznaju nedostatak kreditnih linija i grant šema, te nedostatak poreskih i drugih olakšica, što vide kao ozbiljan problem za dalji razvoj. Na kraju, privrednici smatraju da je ovaj sektor nedovoljno prepoznatljiv i da u njemu odnos prema investitorima ni u jednoj fazi investicije nije na zavidnom nivou.

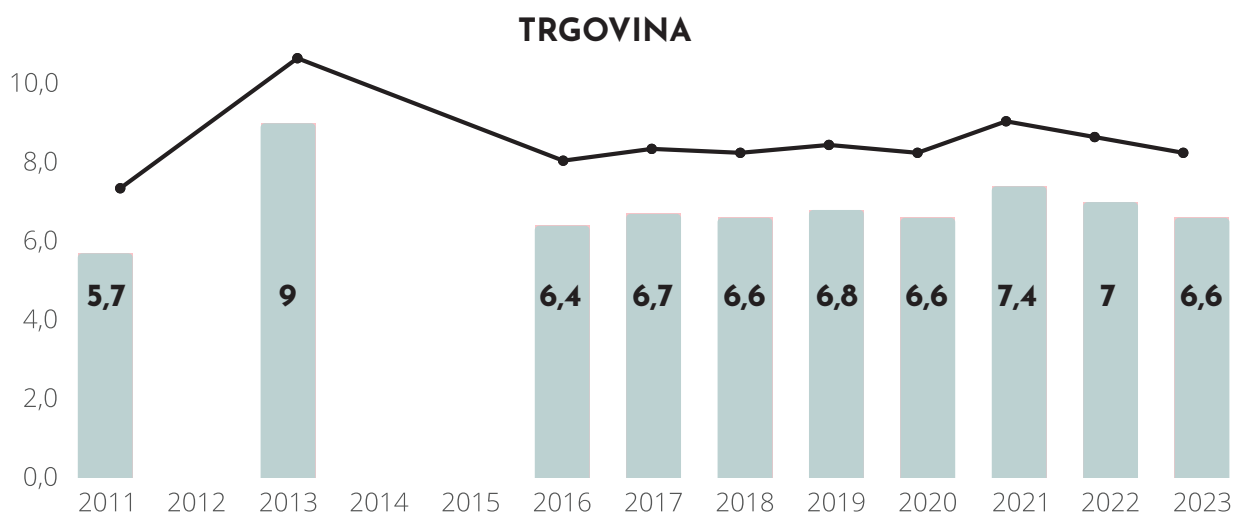

4.1.5. TRGOVINA

Indeks lakoće poslovanja u sektoru trgovine za 2023. godinu iznosi 6,6. Iako jedan od najrazvijenijih sektora u Crnoj Gori, trgovina i dalje ne bilježi visoke ocjene. Ove godine, ocjena privrednih subjekata za sektor trgovine opala je za 0,4 poena. Iako je tokom pan-

demijske godine zabilježio najveći rast od svih sektora, jasno je da se nakon toga percepcija privrednika opet kretala negativno, što je dovelo do toga da ocjena bude ista kao 2020. godine.

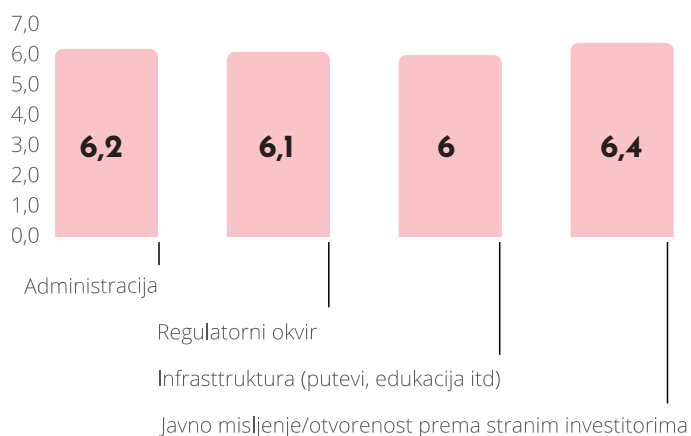

Ispitanici su najnižu ocjenu dali infrastrukturi (povezanost, saobraćajna infrastruktura, dostupnost itd.), i to 6, a zatim slijedi regulatorni

okvir, sa ocjenom 6,1. Najveću ocjenu je dobio indeks javnog mišljenja, otvorenost prema stranim investitorima, i to 6,4.

Razmatrani aspekti poslovanja sektora trgovine u 2023. godini

Među ostalim faktorima koji negativno utiču na lakoću poslovanja u ovom sektoru, investitori su za 2023. godinu posebno naglasili slabo povjerenje potrošača i nedovoljno razvijena digitalna rješenja. Prepoznate manjkavosti negativno utiču na razvoj sektora, a naročito se ističe odnos koji javnost ima prema ovom sektoru u pogledu percepcije u vezi s postojanjem monopola i procesa formiranja cijena. Značajan problem u boljem pozicioniranju sektora predstavlja prevelik uvoz i nedostatak domaće ponude koja bi mogla dovesti do smanjenja cijena. Kao i u većini sektora, neformalna ekonomija predstavlja ozbiljnu prepreku za razvoj.

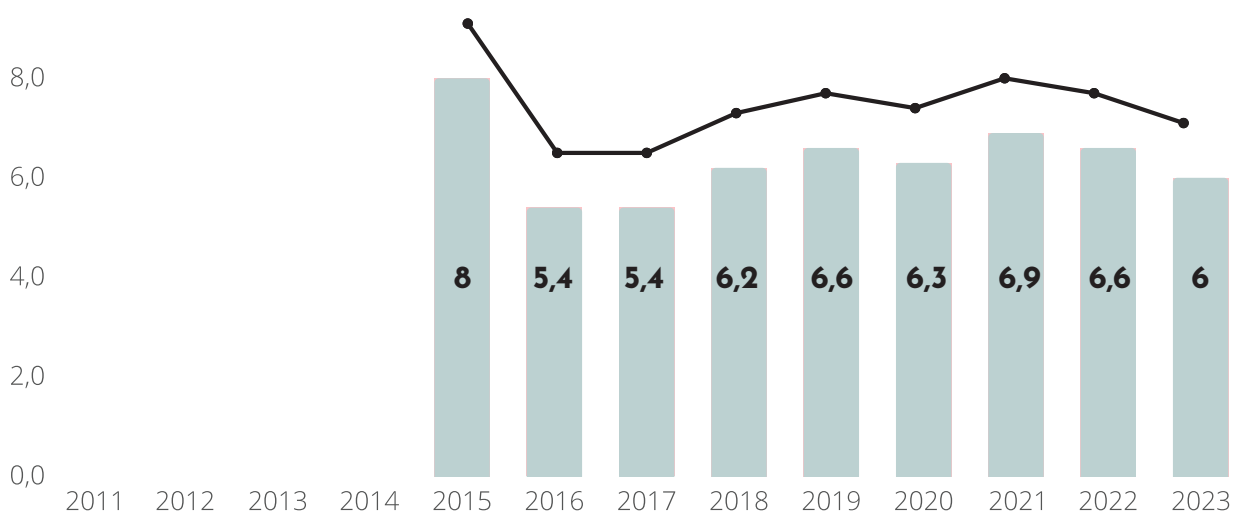
4.1.6. TRANSPORT LOGISTIKA

Indeks lakoće poslovanja za sektor transporta/logistike za 2023. godinu iznosi 6. Drugu godinu zaredom ovaj indeks bilježi pad, i

to čak za 0,6. Nakon 2016. i 2017. godine, ocjena za 2023. je najniža izmjerena za sektor transporta/logistike u sklopu ovog istraživanja.

TRANSPORT/LOGISTIKA

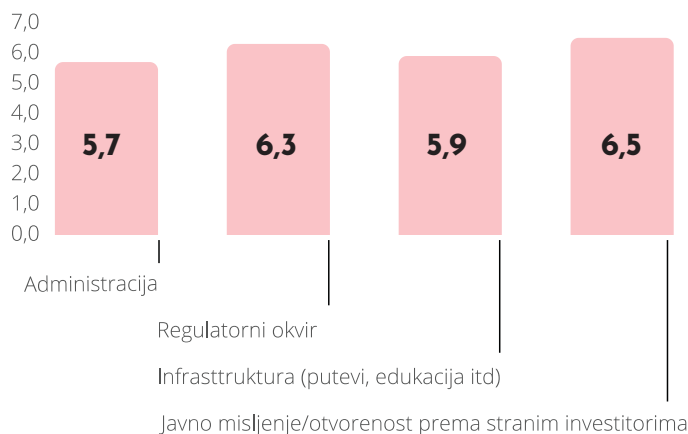

U ovom dijelu posebno je nisko ocijenjena administracija (u procesu dobijanja dozvola, lakoće rada sa administracijom i efikasnosti kontrola i sl.), sa 5,7, kao i infrastruktura (dominantno se odnosi na infrastrukturu, posebno putnu, te povezanost između gradova i povezanost sa drugim državama), sa 5,9. Nešto bolje ocjene date su za regula-

torni okvir, i to 6,3, kao i za javno mišljenje, tj. otvorenost prema stranim investitorima 6,5. Ipak, jasno je da trend ovog indeksa pokazuje da postoji veliki prostor za unapređenje značajnog broja nedostataka koji determinišu navedeno stanje u sektoru, a da po tom pitanju nije ostvaren bitniji napredak.

Razmatrani aspekti poslovanja sektora transporta/logistike u 2023. godini

Skoro svi privrednici u ovom sektoru kroz istraživanje su ocijenili i prepoznali poreske procedure kao komplikovane, duge i skupe, posebno kada govorimo o procedurama prilikom uvoza/izvoza, što im dodatno otežava poslovanje kako u finansijskom tako i u administrativnom smislu. Osim ovog, nerazvijena infrastruktura i neefikasna granična kontrola, koja je veoma spora, faktori su koji ograničavaju razvoj i napredak sektora.

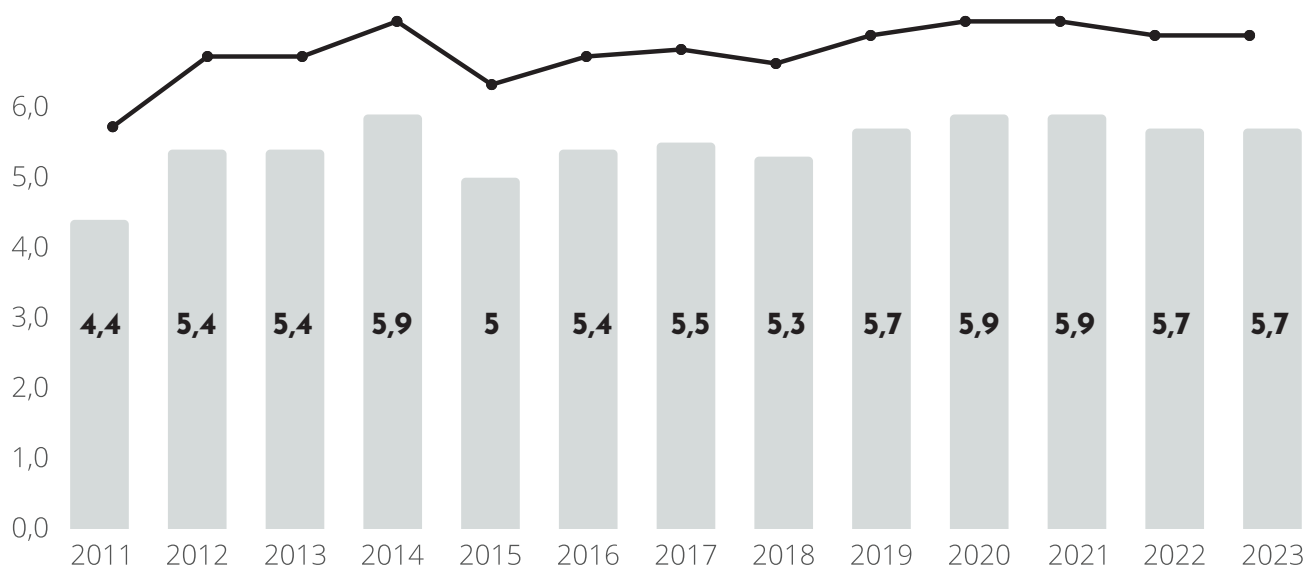
4.2. POJEDINAČNE KATEGORIJE OD ZNAČAJA

Osim mjerenja opšteg indeksa lakoće poslovanja u Crnoj Gori, istraživanjem su obuhvaćene i ostale pojedinačne kategorije značajne za poslovni ambijent.

Prvi indeks u ovoj oblasti odnosi se na tržište rada i zapošljavanje. Indeks uključuje propise koji se odnose na tržište rada, posebno one u segmentu otpremnina, bolovanja, ugovora na određeno itd.

U slučaju tržišta rada i zapošljavanja, prosječna ocjena privrednika za 2023. godinu iznosi 5,7 i na istom je nivou kao 2022. godine.

TRŽIŠTE RADA I ZAPOSŁJAVANJE

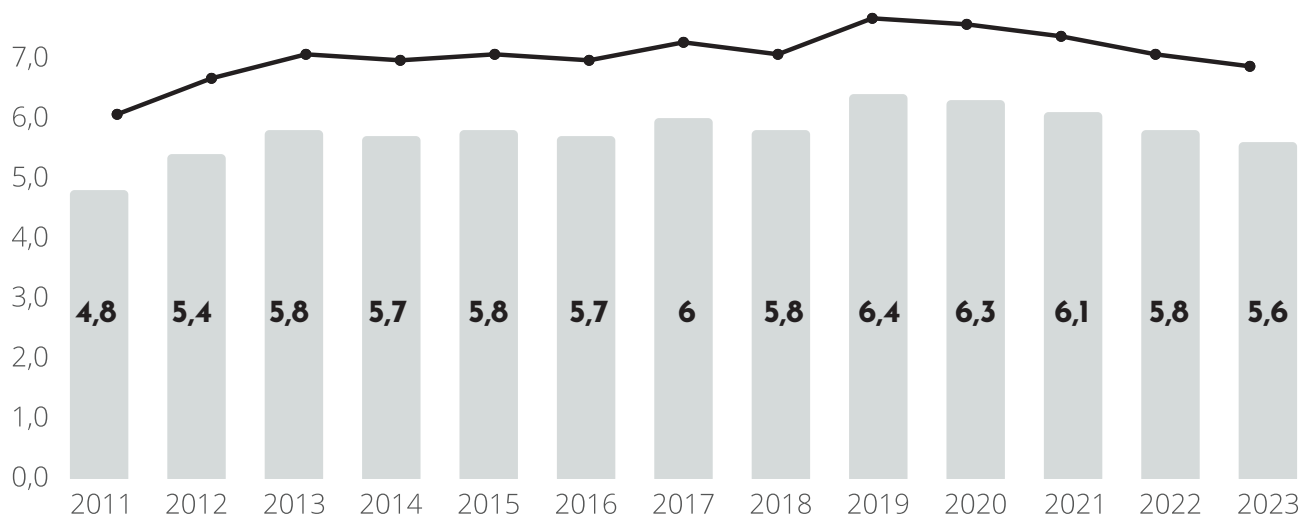
Analizirajući pojedinačne faktore koji su uticali na ocjenu, primijetili smo da su privrednici najniže ocijenili bolovanja, sa 5,2, i otpremnine, sa 5,5. Nešto veća ocjena data je ugovorima na neodređeno, i to 5,9. Kada je riječ o ostalim faktorima koji utiču na ocjenu, privrednici su naveli: dozvole za strance, rad na daljinu, razvoj programa unapređenje vještina, rad sudstva, posebno u dijelu veće zaštite zaposlenih u odnosu na poslodavce, migracije tržišta, visinu minimalne zarade i rad institucija.

Drugi indeks se odnosi na razvoj nekretnina i uključuje građevinske dozvole, registraciju, katastar, realizaciju ugovora o hipoteci i slično.

Još od 2019. godine ovaj indeks bilježi pad. Tako je od prosječne ocjene od 6,4 za 2019. došao do prosječne ocjene od 5,6 za 2023.

RAZVOJ NEKRETNINA

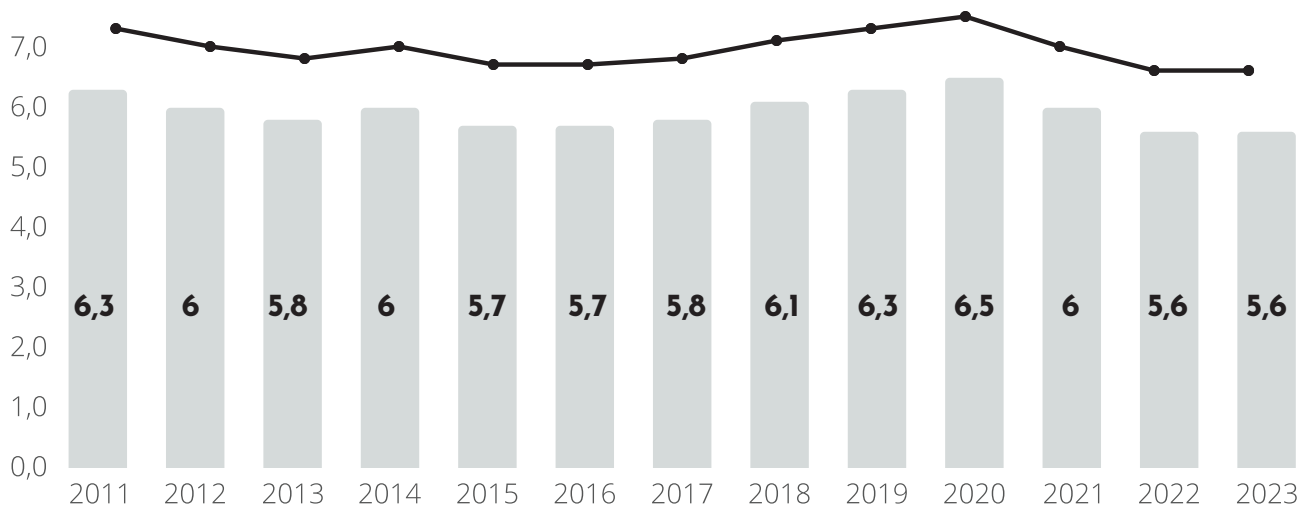
U skladu sa kriterijumima, ovakva ocjena je zabilježena zbog veoma loše ocjene rada katastra, koji je za 2023. godinu ocijenjen sa 4,4, dok su proces i efikasnost izdavanja građevinskih dozvola ocijenjeni sa 4,7. Kao ostale probleme i faktore koji utiču na razvoj tržišta nekretnina, ispitanici su naveli: nepostojanje javno dostupnih podataka, administraciju, visoke cijene, neuniformne procedure za pojedine operacije, korupciju, detaljne planove države, dugotrajne procedure i digitalizaciju.

Oporezivanje je jedan od podindeksa koji bilježi veoma niske rezultate. On obuhvata ocjenu raznih taksi, poreza i nameta, kao i sveukupnu usklađenost i transparentnost u plaćanju poreza / izbjegavanju plaćanja.

Nakon konstantnog rasta od 2017. do 2020. godine, indeks bilježi pad. Za 2023. godinu njegova prosječna ocjena iznosi 5,6 i na istom je nivou kao i 2022, što je ujedno i najniža ocjena u posljednjih 11 godina, od kada se mjeri ovaj indeks.

OPOREZIVANJE

Kao faktore koji determinišu nisku ocjenu indeksa, ispitanici navode sljedeće: rad poreske inspekcije, sa prosječnom ocjenom od 4,8, različite takse, sa 5,2, visinu poreskih stopa, ocijenjenu sa 5,5, i ostale namete na državnom i lokalnom nivou, koje ocjenjuju sa 5,3. Od drugih faktora koji determinišu ocjenu, ispitanici izdvajaju: nedostatak poreskih olakšica za rast biznisa, netransparentno donošenje zakona, nekonzistentnost zakonskih i podzakonskih rješenja, veoma loše administrativne kapacitete, dvostruko oporezivanje, uvođenje novih taksi koje nemaju zakonsko uporište, digitalizaciju, velike lokalne takse (parafiskaliteti) i dr.

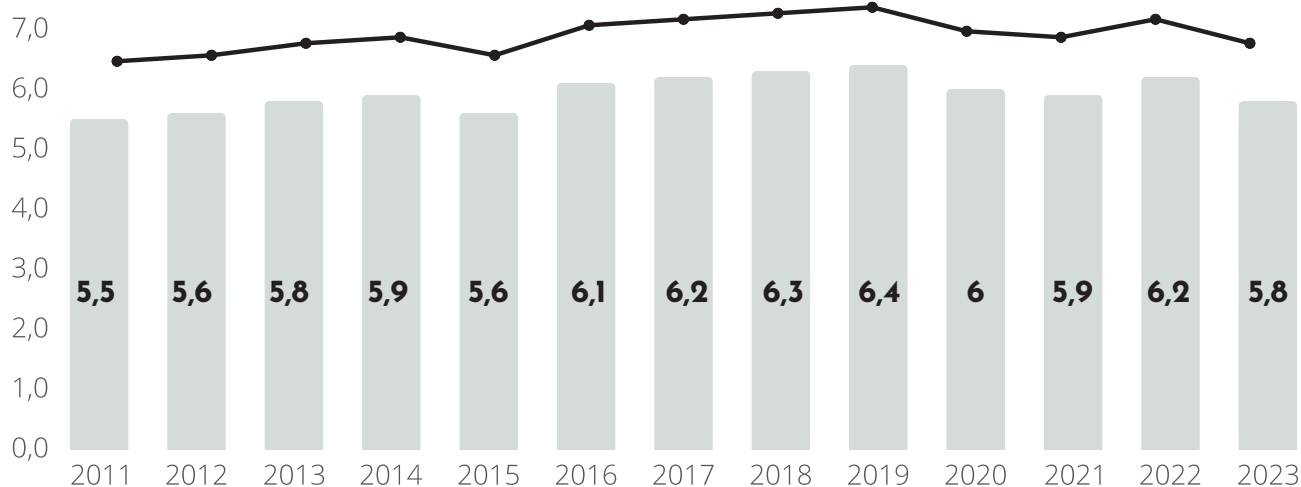

Sljedeći indeks koji je obuhvaćen istraživanjem jeste indeks o korporativnom upravljanju. On obuhvata segmente koji se odnose na finansijske izvještaje, propise o stečaju, usklađivanje PDV-a sa revizorskim praksama i praksama EU.

Nakon rasta u 2022. godini, indeks je zabilježio pad od 0,4 i izračunata vrijednost za 2023. je 5,8. Nakon 2015. godine registrovana je najniža vrijednost ovog indeksa.

KORPORATIVNO UPRAVLJANJE

Shodno mišljenju ispitanika, na ocjenu su najviše uticali sljedeći segmenti: propisi o stečaju, sa ocjenom od 5,8, usklađivanje PDV-a sa revizorskim praksama i praksama EU. Kao prateći faktori navode se: ESG upravljanje i savjetovanje, nedosljedno interpretiranje PDV regulative od strane lokalnih uprava, administracija i nedosljednost u primjeni kompletne legislative.

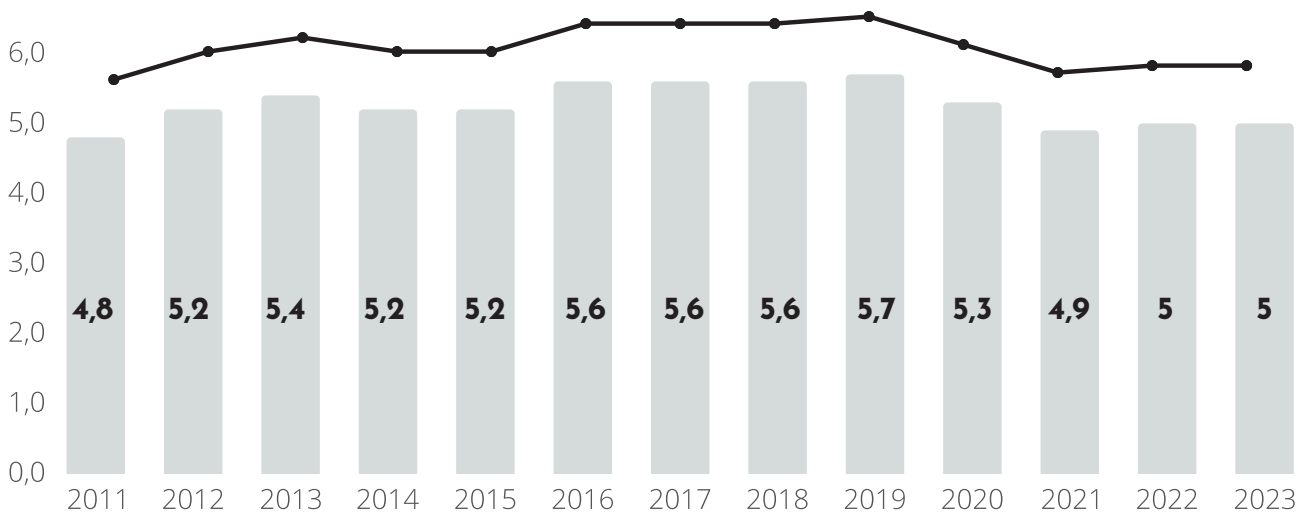

Vladavina prava obuhvata: dužinu privrednih sporova i sudskih slučajeva, izdavanje dozvola i licenci, boravišnih i radnih dozvola itd.

Vladavina prava i dalje ima najnižu vrijednost u ovom dijelu izvještaja. Prosječna ocjena u 2023. godini iznosila je 5 i bila je na istom nivou kao i prethodne godine.

Najnižu ocjenu od faktora koji determinišu ovaj indeks bilježi dužina privrednih sporova i sudskih slučajeva, i to 3,2. Ovo je i najniža ocjena za sve indekse u ovogodišnjem istraživanju. Takođe, proces izdavanja dozvola i licenci ocijenjen je sa 4,4, a proces izdavanja boravišnih i radnih dozvola sa 5,5.

VLADAVINA PRAVA

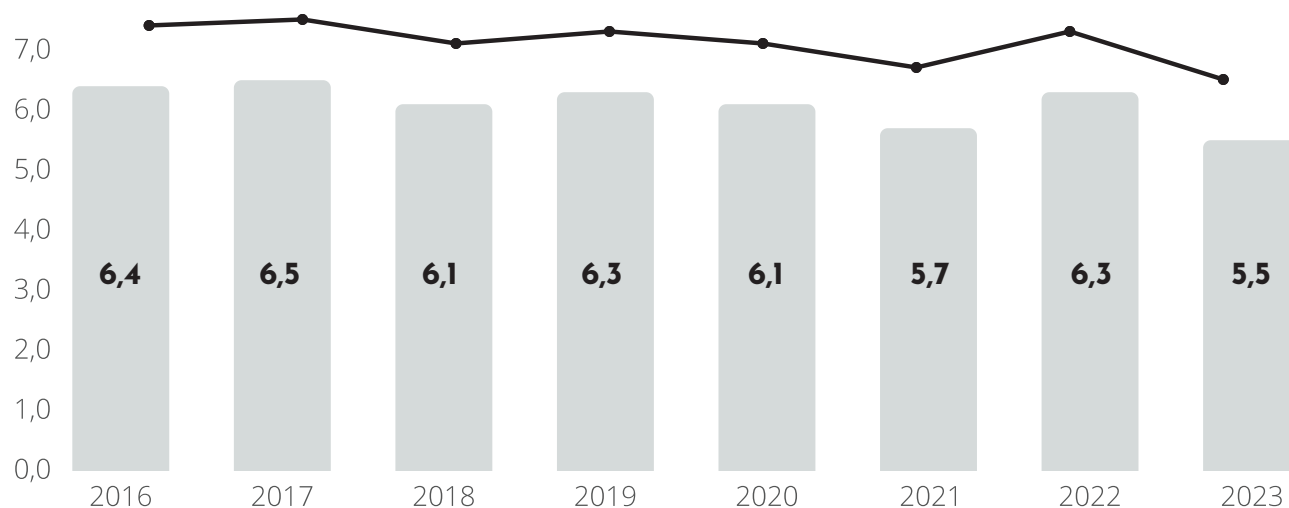

Kao ostale faktore u ovom dijelu ispitanici navode: nekoherentnost sudske prakse, korupciju, diskriminaciju, netransparentnost u procesu donošenja odluka itd.

U cilju sveobuhvatne ocjene poslovnog ambijenta i lakoće poslovanja, posljednji set indeksa, koji se prate od 2016. godine, obuhvata ocjenu: ljudskog kapitala, sivog tržišta i inspekcija, propisa o javno-privatnom partnerstvu, javnih nabavki, digitalizacije javnih usluga i propisa o zaštiti ličnih podataka. Ovogodišnji rezultati pokazali su da je samo u dijelu digitalizacije javnih usluga došlo do rasta ocjene indeksa, dok su ostale zabilježile negativne trendove.

LJUDSKI KAPITAL

Prvi indeks u ovom dijelu odnosi se na ljudski kapital u Crnoj Gori. Ljudski kapital ocjenjuje trenutne kadrovske potencijale iz perspektive poslodavca. Dok, sa druge strane, indeks tržišta rada daje ocjenu privrednika o zakonodavnom i institucionalnom okviru za razvoj ljudskog kapitala.

Iako se godinama bilježe lošije ocjene u segmentu ljudskog kapitala, 2023. godine prosječna ocjena iznosi 5,5 i predstavlja najnižu ocjenu još od 2016.

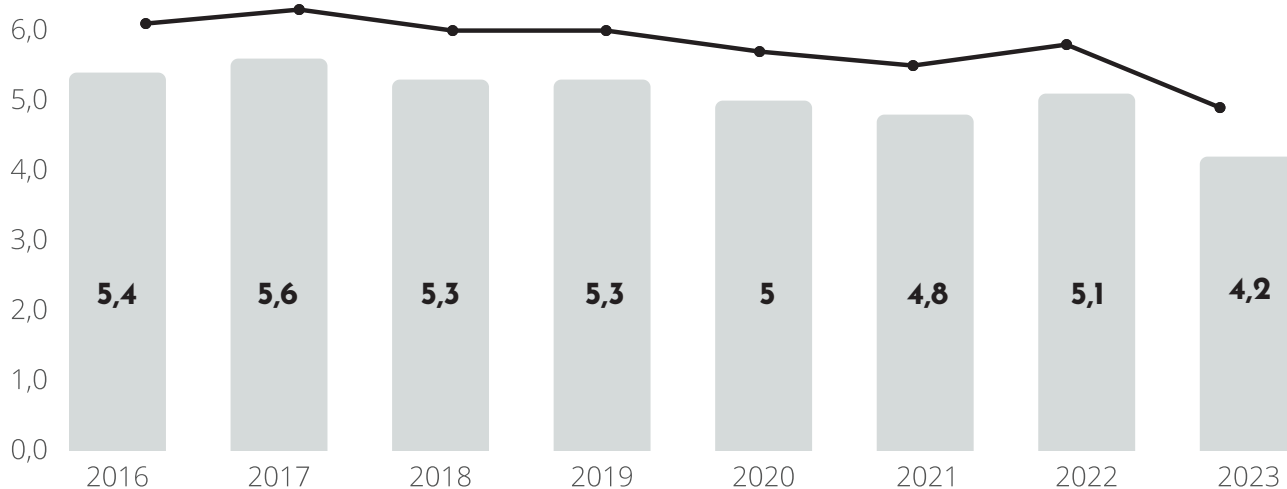

U segmentu ljudskog kapitala, privrednici su propoznali najveće probleme sa kojima se sretaju. Ono što je interesantno jeste da je većina problema vezana za nedostatak radne snage, te lošu usklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta. Kao najznačajniji izazovi izdvajaju se:

- Nedostatak kvalifikovane radne snage sa specifičnim vještinama, posebno za velika preduzeća, što predstavlja ključnu barijeru za uspostavljanje kontinuiranog poslovnog procesa;
- Nedovoljno razvijen obrazovni sistem, zastarjeli programi, koji ne prate dinamiku tržišta, te nepostojanje sistemskih analiza koje bi ponudile rješenja, posebno kad se govori o vještinama koje su tražene na tržištu i koje ne prate tehnološki razvoj;
- Nedovoljno ulaganja u obrazovni sistem, nedostatak obrazovne infrastrukture, što dodatno uzrokuje odliv mozgova, koji je jedan od glavnih problema, posebno kod talenata koji su traženi na IT tržištu, i slično;
- Pojačana konkurencija od strane javne uprave, koja je nastala kao rezultat vođenja javnih politika u cilju privlačenja i zapošljavanja velikog broja ljudi. U tom dijelu posebno se misli na veliki rast troškova za zarade zaposlenih, povećanje zarada koje nije nastalo kroz povećanje ekonomskih vrijednosti. To negativno utiče na privredu, koja još uvijek nije dovoljno razvijena da prati ove trendove, a sa druge strane povećanjem troškova privredi, država finansira ove troškove, što dodatno destimuliše rast realne ekonomije;
- Migracije radne snage, posebno u sektoru turizma, što uvećava troškove, ometa kontinuirani rad, te stvara nestabilan ambijent za kreiranje bilo kakvih planova.

Najniži rezultat bilježi neformalna ekonomija i rad inspekcija, sa ocjenom 4,2. Iako je ovaj indeks godinama najniže ocijenjen, ovogodišnji rezultat zabrinjava, jer je najmanji od svih indeksa otkad se mjeri indeks.

NEFORMALNA EKONOMIJA I INSPEKCIJE

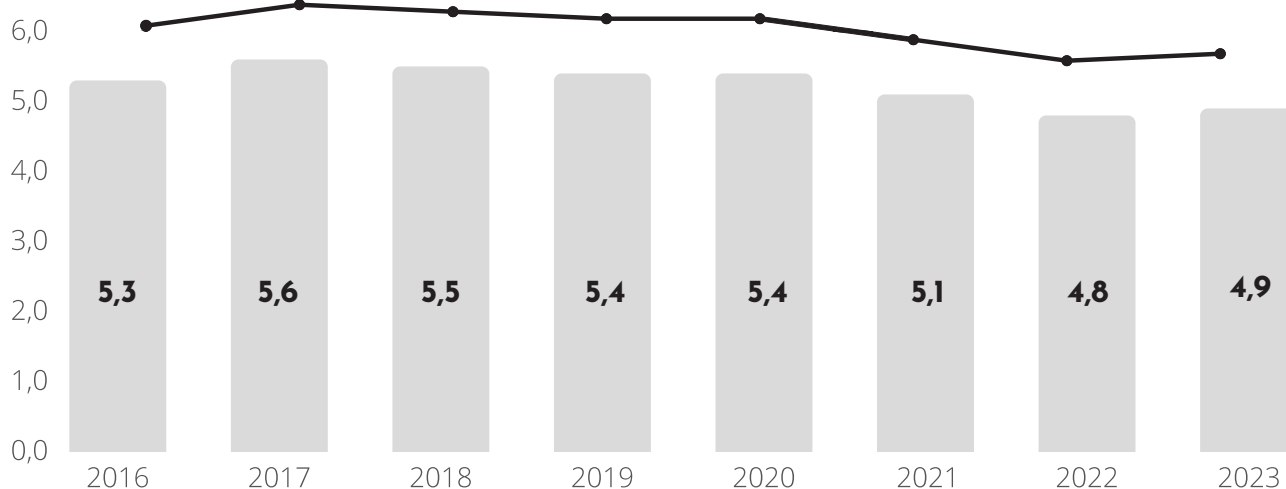

Kao jedan od djelova koji je ocijenjen najnižom ocjenom, neformalna ekonomija i rad inspekcije predstavlja veliku barijeru za razvoj tržišta i dodatni teret za poslovanje. Kao najveće izazove privrednici prepoznaju sljedeće:

- Administrativne kapacitete poreskih institucija, posebno inspekcija, koje nisu dovoljno spremne i osnažene da kontrolišu privredne subjekte. U skladu sa tim dolazi do selektivne primjene zakonske regulative i dugih neefikasnih kontrola, koje se odugovlače zbog ograničenog broja inspektora;
- U Crnoj Gori ne postoje stvarne mjere za borbu protiv neformalne ekonomije i nefer konkurencije. Dosta se govori o ovom problemu, ali još uvijek ne postoji adekvatna reakcija države na problem koji negativno utiče na privredu i na javne finansije Crne Gore;
- Kao i u drugim oblastima, nekonzistentno tumačenje zakonske regulative i selektivnost u primjeni neki su od glavnih uzroka pojave neformalne ekonomije;
- Previsoki porezi i drugi troškovi, koji uključuju parafiskalne namete i drugo, okreću dio privrede ka neformalnoj ekonomiji. Ako se uz to doda i nepoštovanje zakonske regulative, stvara se ambijent u kojem je isplativije poslovati u okvirima neformalnog sektora.

Digitalizacija javnih usluga, iako još uvijek veoma nisko ocijenjena, jedini je indeks koji je zabilježio rast tokom 2023. godine. Ovogodišnji rezultat je 4,9, što jasno ukazuje na činjenicu da je neophodno nastaviti razvijati ovu oblast, koja je izuzetno značajna za lakoću poslovanja i za rješavanje mnogih drugih izazova.

DIGITALIZACIJA JAVNIH USLUGA

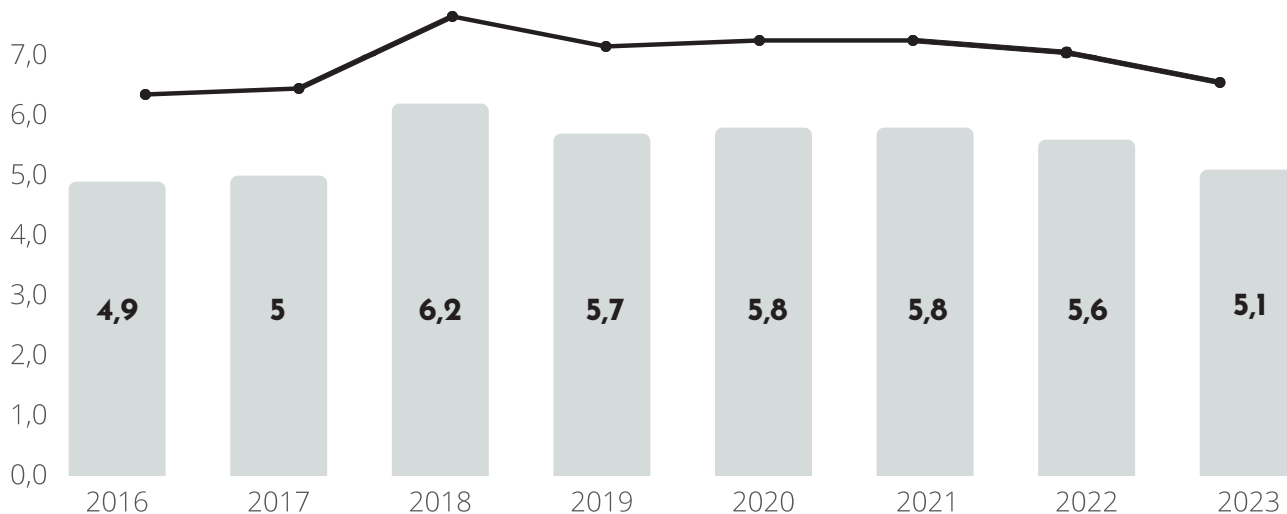
Kao glavni nedostaci i problemi navode se:

- Nedovoljna infrastruktura, problemi sajber bezbjednosti i potreba za sveobuhvatnim strategijama digitalizacije kako bi se poboljšala dostupnost i efikasnost javnih usluga;
- Veoma mali broj digitalnih servisa dostupnih za privredu, što usporava poslovanje svih privrednih subjekata, te stvara dodatnu neefikasnost javne uprave;
- Većina javnih usluga nije digitalizovana. Prije svega, zakonska regulativa treba da bude otvorenija za pružaoce digitalnih usluga. Osnovni cilj digitalizacije jeste da ubrza pristup javnim uslugama i učini ih dostupnijim građanima i privredi, ali postojeći pravni okvir usporava procese i čini ih prilično teškim za upravljanje;
- Loš izbor digitalnih servisa. Administracija (lokalna i državna) još uvijek nije spremna da prihvati novu tehnologiju i softverska rješenja. Nema usklađenosti između digitalnih usluga koje pružaju institucije zadužene za sertifikaciju;
- Nepostojanje digitalnog pristupa relevantnim registrima, što dodatno usporava kompletno poslovanje;
- U Crnoj Gori i dalje ne postoji savremena i automatizovana metodologija za brojanje turista. Neophodno je uvođenje informacionog sistema sličnog e-visitoru u Hrvatskoj u pravcu adekvatnog praćenja turista, naplate boravišne takse itd.

Indeksu koji se odnosi na propise o javno-privatnom partnerstvu privrednici su dali ocjenu 5,1, što je pad od 0,5 u odnosu na 2022. godinu.

PROPISI O JAVNO-PRIVATNOM PARTNERSTVU

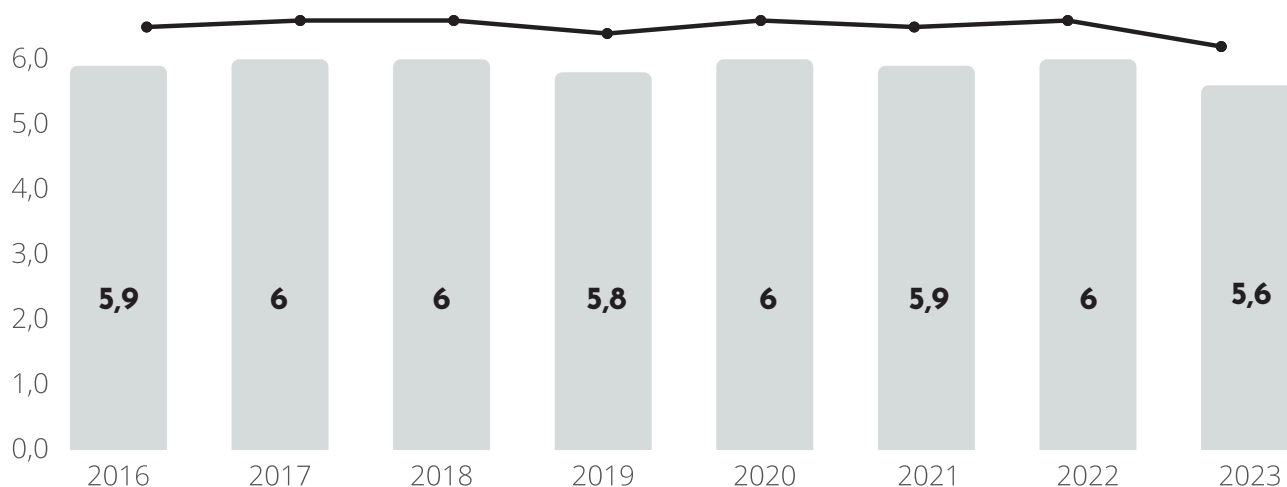
Privrednici su posebno potencirali sljedeće probleme u dijelu implementacije i kreiranja propisa o javno-privatnom partnerstvu:

- Složeni regulatorni okviri, nejasne smjernice i potreba za pojednostavljenim procesima, kako bi se podstaklo učešće privatnog sektora u javnim projektima;
- Korupcija i nedovoljna transparentnost u svim procesima negativno utiču na sve privredne aktivnosti, što otežava poslovanje i smanjuje mogućnost razvoja;
- Procedure za javno-privatno partnerstvo prilično su opterećujuće. Propise i procedure treba pojednostaviti;
- Ograničen broj poziva za angažovanje, zajedno sa nedavnim trendom da javni organi ne ispunjavaju svoje obaveze, što ukazuje na pasivan pristup, koji podriva efikasnost inicijativa javno-privatnog partnerstva.

Indeks koji se odnosi na propise o zaštiti ličnih podataka 2023. godine bilježi pad u ocjeni, koja iznosi 5,6. To je pad od 0,4 u odnosu na 2022, a isto tako je i najniža vrijednost još od početka mjerenja ovog indeksa, 2016. godine.

PROPISI O ZAŠTITI LIČNIH PODATAKA

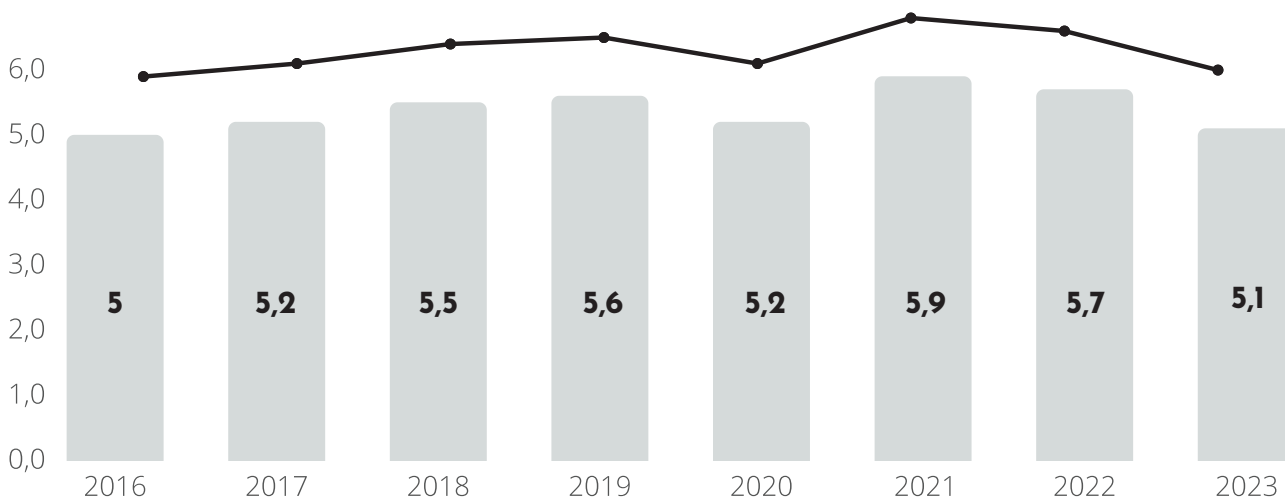
Kao glavne razloge za ocjenu datu o propisima koji se odnose na zaštitu ličnih podataka, poslodavci uglavnom ističu legislativu. Glavne barijere koje se izdvajaju jesu:

- Loša usklađenost sa međunarodnim standardima, što znatno usporava razvoj ove oblasti, te samim tim nedostaju stvarne prakse. Na taj način se ne nudi rješenje, već se samo problemi prebacuju za neki naredni period. U tom dijelu potrebno je iskazati da legislativa nije dovoljna usklađena sa međunarodnim standardima, posebno standardima EU (GDPR);
- Ne postoje administrativni kapaciteti u dijelu kontrole zaštite podataka, a sa druge strane ne postoji ni dobro razvijena svijest o tim pravima i obavezama;
- Takođe, nizak nivo razvoja digitalizacije, te mali broj onlajn servisa, u značajnoj mjeri negativno utiče na dalji razvoj u ovoj oblasti.

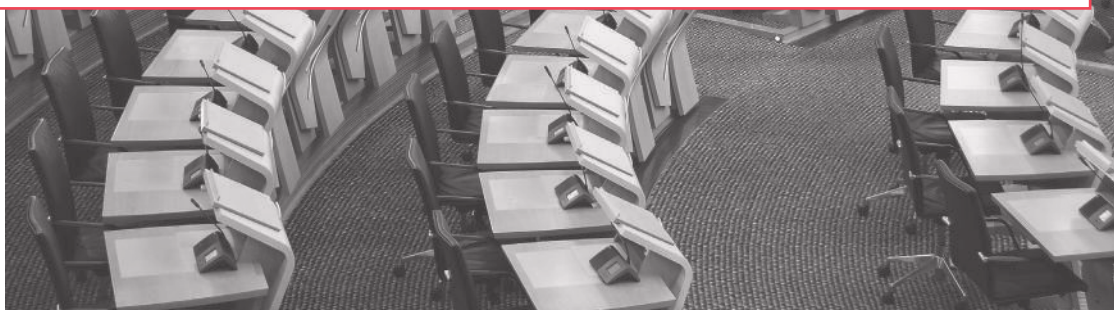
Posljednji indeks se odnosi na percepciju javnih nabavki u Crnoj Gori. U ovom dijelu, u 2023. godini privrednici su za 0,6 lošije ocijenili indeks i prosječna ocjena iznosi 5,1.

JAVNE NABAVKE

Javne nabavke su prepoznate i kroz ocjenu u istraživanju kao jedan od segmenata koji je nedovoljno razvijen u Crnoj Gori. Kao glavne razloge privrednici navode:

- Veoma komplikovane procedure u dijelu implementacije zakona o javnim nabavkama, što često usporava nabavke, odbija investitore, te samim tim predstavlja negativan aspekt u dijelu razvoja kompletne privrede;
- Nedovoljno razvijeni servisi digitalne implementacije potpunog procesa javnih nabavki, koji bi zasigurno povećali transparentnost i ubrzali procedure;
- Postavljanje cijene kao glavnog kriterijuma u procesu javnih nabavki predstavlja problem, jer se u krajnjem dobije najjeftiniji proizvod ili usluga, dok se ne vodi računa o kvalitetu;
- Nedovoljna transparentnost u potpunom procesu javnih nabavki, što često dovodi do žalbi, kao i do favorizovanja pojedinih privrednih subjekata, što negativno utiče na percepciju cijelog procesa i destimuliše privrednike da se uključe;
- Administrativni kapaciteti i procedure veoma su komplikovani i spori, što u velikom broju slučajeva predstavlja glavni razlog za neprijavlivanje na određene tendere. Na ovaj način se odbijaju kvalitetni privrednici i smanjuje kvalitet ponuđenih usluga.

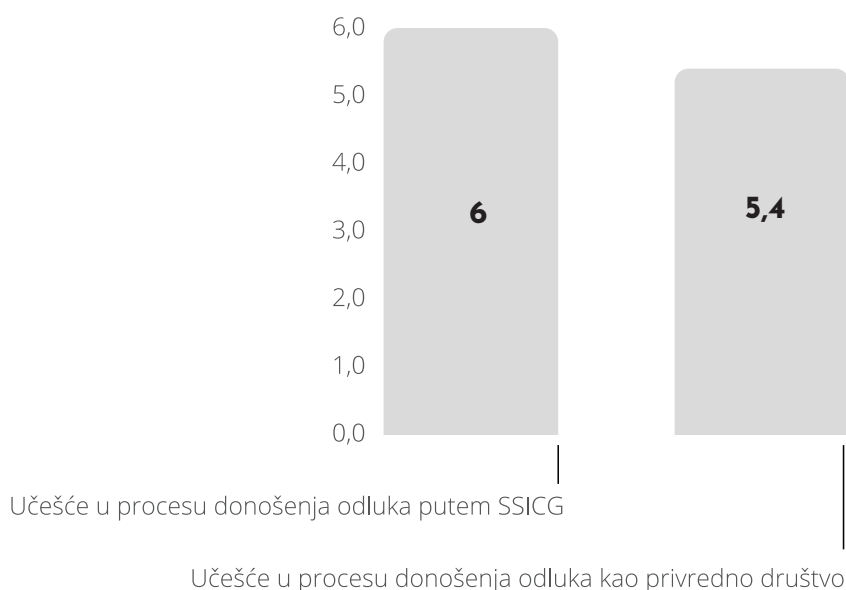

4.3 UKLJUČENOST PRIVREDE U PROCES DONOŠENJA ODLUKA

U ovogodišnji izvještaj po prvi put je uključeno mjerenje indeksa o učešću privrede u procesu donošenja odluka. Ovo je veoma bitan proces za transparentno i kvalitetno donošenje odluka i na tom tragu mu je posvećen poseban segment.

Shodno Izvještaju o uključenosti privatnog sektora u proces izrade zakona za 2023. godinu, koji je pripremio Savjet za konkurentnost, u decembru 2023. godine navodi se sljedeće: Analizirajući odgovore privrednih udruženja, procenat uključenosti u proces izrade 93 zakona koji su bili predmet analize iznosi 37,6% (35 zakona). Za svrhu ove analize važno je napomenuti da ukoliko je bilo ko od privrednih udruženja bio na bilo koji način uključen u proces donošenja zakona, smatrano je da su privredna udruženja bila uključena. Od ukupnog broja zakona, u 31,2% slučajeva privredna udruženja su bila uključena tokom početnih konsultacija, u toku javne rasprave 29%, dok je uključenost u rad radnih grupa bila 16,1%. Na pitanje o uključenosti u rad na izradi RIA obrasca, udruženja su navela da su bila uključena u izradu 8,6% RIA⁴ obrazaca .

Sa druge strane, privrednici su za 2023. godinu dali prosječnu ocjenu 6 za uključenost u proces donošenja odluka putem Savjeta stranih investitora, dok je uključenost putem individualnih preduzeća ocijenjeno sa 5,4. Preporučuje se promjena pomenute prakse, kako bi cijeli proces donošenja odluka bio transparentniji i inkluzivniji, što će, vjerujemo, biti povoljnije za privrednike na koje se odluke i odnose.

Pošto se ovaj indeks nije mjerio u prethodnom periodu, privrednici su imali mogućnost da ga ocijene na skali od 1 do 10, gdje je 1 mnogo gore, 5 isto, a 10 mnogo bolje. Oni su mogli dati svoje viđenje da li je situacija bolja ili nije u 2023. u odnosu na 2022. Shodno rezultatima, proces donošenja odluka putem SSICG ocijenjen je sa 5,7, dok je ocjenom 5,2 ocijenjeno učešće u procesu donošenja odluka kroz privredno društvo. Samim tim, rezultati govore da je stanje skoro isto kao 2022. godine, to jest da je došlo do minimalnih promjena.

⁴ RIA - analiza efekata propisa

⁵ Savjet za konkurentnost, Izvještaj o uključenosti privatnog sektora u proces izrade zakona za 2023. godinu, Podgorica, decembar 2023. godine

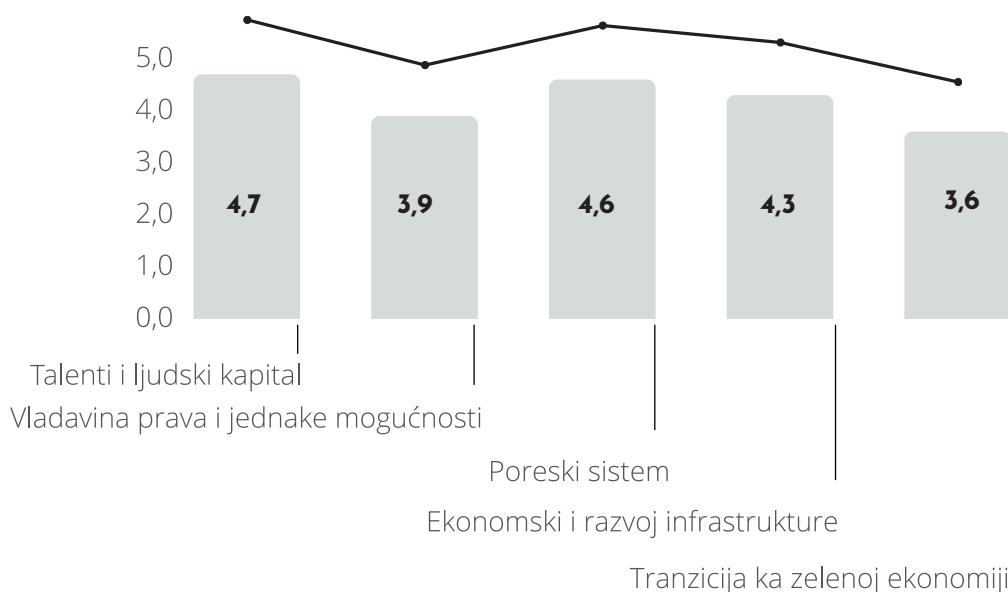

5. EVALUACIJA REGULATORNOG OKRUŽENJA U CRNOJ GORI SA ASPEKTA PRIORITETNIH OBLASTI RADA SAVJETA STRANIH INVESTITORA

Ovogodišnji izvještaj uodi indeksi koji prate prioritetne oblasti Strategije Savjeta stranih investitora u Crnoj Gori: talenti i ljudski kapital, vladavina prava i jednake mogućnosti, poreski sistem, ekonomski i razvoj infrastrukture, tranzicija ka zelenoj ekonomiji. Cilj je da se vremenom prati i napredak u ovim oblastima kako bi se blagovremeno kreirali efikasni mehanizmi, koji bi omogućili ostvarivanje potrebnih rezultata.

Radi utvrđivanja percepcije privrednika u vezi sa trenutnim stanjem u navedenim oblastima, sprovedeno je istraživanje, kako bi se prikupila njihova mišljenja, koja su izrazili putem skale, gdje su imali mogućnost davanja ocjene od 1 do 10 (1 - potrebno značajno poboljšanje, 5 - treba dodatno poboljšanje i 10 - prema najboljim standardima). Cilj dobijenih rezultata jeste da prvenstveno direktnim putem, a ne samo kroz legislativne promjene, ocijenimo i evaluiramo trenutno stanje.

Ocjena stanja prioritetnih područja definisanih Strategijom

Shodno rezultatima istraživanja, sva prioritetna područja ocijenjena su ocjenom ispod prosječne (5), što pokazuje da je neophodno dodatno poboljšanje, koje je trenutno daleko od dobre investicione klime, nužne za lakoću poslovanja svih privrednih subjekata. Generalno posmatrano, iako su sve kategorije ocijenjene kao ispodprosječne, tri segmenta su dobila ocjenu preko 4, i to: talenti i ljudski kapital (4,7), poreski sistem (4,6) i ekonomski razvoj i infrastruktura (4,3). Najniža ocjena je data tranziciji ka zelenoj ekonomiji (3,6) i vladavini prava i jednakim mogućnostima (3,9).

U sljedećoj tabeli predstavljeni su izazovi i preporuke dobijene od strane privrednih subjekata po svim posmatranim prioritetima. To su ujedno i preporuke za Vladu u vezi sa djelovanjem u narednom periodu. Preporuke su podijeljene prema strateškim oblastima Savjeta. Tabela uključuje i ocjenu realizacije preporuka iz prethodnih godina i status njihove realizacije.

5.1. PREPORUKE KOJE SE ODOSE NA TALENTE I LJUDSKI KAPITAL U CRNOJ GORI

Prvi dio obuhvata preporuke i izazove koji se odnose na ljudski kapital u Crnoj Gori. Kao što je i istraživanje pokazalo, ovo predstavlja jednu od ključnih prepreka za razvoj poslovnog i investicionog ambijenta. Neusklađenost obrazovnog sistema sa potrebama tržišta često demotiviše radnu snagu da ostane u zemlji, pa se ljudi odlučuju da profesionalni put započnu ili nastave u drugim državama. Ovakav odnos, uz još mnogo drugih izazova, kreira ambijent u kojem privrednici ne mogu planirati svoje poslovanje i ne mogu razmišljati o dugoročnom razvoju. Sa druge strane, time se smanjuje i mogućnost dodatnog napretka sektora istraživanja i razvoja, kao i inovacija u Crnoj Gori.

Određeni koraci preuzeti, ali je proces i dalje u toku.

Nijesu preuzete potrebne aktivnosti.

TALENTE I LJUDSKI KAPITAL			
IZAZOV	PREPORUKA	GOD.	
Nedovoljno razvijeni kurikulumi, kao i programi na svim obrazovnim nivoima, te velika razlika između ponude i tražnje na tržištu	Savjetuje se izrada sveobuhvatne analize kurikuluma i tržišta, te kreiranje programa na bazi preporuka za zadovoljenje potreba tržišta i njegovog brzog mijenjanja.	2024	
Veliki „odliv mozgova“, posebno onih koji imaju specifična znanja, zbog nedostataka ulaganja u obrazovnu infrastrukturu	Neophodno je pratiti svjetske trendove i ulagati u obrazovnu infrastrukturu koja će mladima omogućiti šansu da svoje ideje razvijaju u Crnoj Gori.	2024	
Potrebno je izmijeniti stav 4 u članu 70 Zakona o strancima, koji glasi: Poslodavac je dužan da, u roku od 24 časa od dana izdavanja dozvole za privremeni boravak i rad radi zapošljavanja, sa strancem zaključi ugovor o radu i prijavi ga na obavezno socijalno osiguranje, u skladu sa propisima o radu.	Već prilikom preuzimanje radne dozvole dešava se da se datum preuzimanja tog dokumenta i datum izdavanja naveden na njemu ne poklapaju, jer je stvarno vrijeme izdavanja dozvole često ranije od navedenog. Samim tim, poslodavac je doveden u nezavidan položaj, imajući u vidu gore navedenu obavezu da sa strancem zaključi ugovor o radu u roku od 24 h od dana izdavanja dozvole, a naročito imajući u vidu sljedeću odredbu iz stava 5 istog člana zakona o strancima, koja glasi: Ako stranac ne stupi na rad u roku iz stava 4 ovog člana, poslodavac je dužan da, najkasnije u roku od tri dana, o tome obavijesti Ministarstvo unutrašnjih poslova radi poništavanja dozvole za boravak i rad. Prijedlog: Umjesto „24 časa“ odrediti duži rok od na pr. „8 dana“.	2024	

I dalje veoma visoko opterećenje na zarade, kao i kompletna legislativa, koja u značajnoj mjeri usporava zapošljavanje stranaca, što dodatno usporava mogućnost nalaženja adekvatnog kadra	Stimulisati dodatno smanjenje troškova na zarade, te dodatno raditi na reformi kompletne legislative, da bi se na lakši način dobijale dozvole za rad, posebno strane radne snage.	2024	
PRETHODNI PERIOD			
PREPORUKA/KOMENTAR SSICG:	ODGOVOR NADLEŽNOG MINISTARSTVA		
<p>Neusklađenost i vremenski razmak između datuma izdavanja radne i boravišne dozvole za strance i njihove registracije u Poreskoj upravi. Budući da razne područne jedinice Poreske uprave u Crnoj Gori propisuju drugačija pravila po ovom pitanju, to stvara nesigurnost i neizvjesnost. Mišljenja smo da treba donijeti određene izmjene važećeg zakona, postaviti jasne rokove i definisati dokumentaciju koja se podnosi u Poreskoj upravi prilikom registracije stranca kao zaposlenog.</p>	<p style="text-align: center;">MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA</p> <p>Programom rada Vlade Crne Gore za III kvartal 2023. godine predviđena je izrada Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o strancima. S tim u vezi, utvrđen je Nacrt zakona i isti je dat na javnu raspravu, koja je počela 1. juna i trajala 40 dana, zaključno sa 10. julom 2023. godine.</p> <p>Naredni korak je priprema izvještaja sa javne rasprave. Donošenjem ovog zakona potrebno je unaprijediti postojeći normativni okvir, odnosno zakonodavni okvir dalje uskladiti sa pravnom tekovinom EU. Prije svega, potrebno je izmijeniti Zakon o strancima i izvršiti potpuno prenošenje Direktive 96/71/EZ Evropskog parlamenta i Vijeća od 16. decembra 1996. o upućivanju radnika u okviru pružanja usluga, Direktive (EE) 2018/957 Evropskog parlamenta i Vijeća od 28. juna 2018. o izmjeni Direktive 96/71/EZ o upućivanju radnika u okviru pružanja usluga i Direktive 2014/67 Evropskog parlamenta i Savjeta od 15. maja 2014. o sprovođenju Direktive 96/71/EZ o upućivanju radnika u okviru pružanja usluga. Naravno, ovim zakonom je potrebno ukloniti određene nedostatke koji su se pojavili u praksi prilikom primjene važećeg zakona, kao i pojednostaviti proceduru za izdavanje/produženje dozvola za privremeni boravak i rad.</p> <p>Tokom javne rasprave dostavljen je prijedlog koji se odnosi upravo na ovu preporuku iz Bijele knjige iz 2022. godine, tako da je stav 5 u članu 79 važećeg zakona preformulisan kako slijedi:</p> <p>○ prijemu zahtjeva za izdavanje dozvole za privremeni boravak i rad Ministarstvo izdaje potvrdu, u kojoj je određen rok u kojem podnosilac zahtjeva može preuzeti dozvolu, koji je ujedno i rok izdavanja dozvole za privremeni boravak i rad.</p>	2023	

	Ovo znači da će na dozvoli biti unesen onaj datum izdavanja koji je naveden na potvrdi, koja sadrži rok u kojem podnosilac zahtjeva može preuzeti dozvolu.		
Sve prethodne preporuke iz Bijele knjige koje se odnose na Zakon o radu	Nije došlo do izmjena zakona, samim tim sve prethodne prepreke i sugestije ostaju iste. Radna grupa koja će se baviti izmjenama Zakona o radu formirana je krajem 2023. godine, i tokom 2024. godine se očekuju izmjene, koje će uglavnom biti vezane sa usklađivanjem trenutnog rješenja sa EU regulativom.	2020 - 2023	
Član 15 Zakona o štrajku definiše mjesto održavanja i način sprovođenja štrajka i istim je predviđeno sljedeće: „Štrajk se ispoljava mirnim okupljanjem zaposlenih na radnom mjestu ili u okviru poslovnog prostora poslodavca. Štrajk se može ispoljavati i nedolaskom zaposlenih na rad.“ Smatramo da određenje da se štrajk ispoljava „ili u okviru poslovnog prostora poslodavaca“ ne daje prostora poslodavcu koji obavlja djelatnosti od javnog interesa da može učestvovati u određivanju prostora za okupljanje zaposlenih koji su u štrajku. Bez ikakve namjere da se ograniči pravo.	<p style="text-align: center;">MINISTARSTVO RADA I SOCIJALNOG STARANJA</p> <p>Kao jedna od aktivnosti koja će biti predviđena novim Programom dostojanstvenog rada, koji Vlada CG donosi zajedno sa socijalnim partnerima i Međunarodnom organizacijom rada, jeste i revizija Zakona o štrajku, za koji je tražena ekspertska pomoć od strane Međunarodne organizacije rada. Navedeni program će se potpisati na period od pet godina, pa se u ovom trenutku još uvijek ne zna za koji godišnji kvartal će biti predviđena navedena aktivnost.</p>	2023	

5.2. VLADAVINA PRAVA, PORESKA POLITIKA I JAVNA UPRAVA

Glavni uslov za kreiranje povoljnog poslovnog ambijenta u jednom društvu jeste postojanje i poštovanje principa vladavine prava. U tom dijelu, Crna Gora kao zemlja koja teži članstvu ka EU mora unaprijediti ovaj segment, te se donosioci odluka moraju opredijeliti za neselektivnu primjenu zakonskih rješenja, jednaku sudsku praksu i kreiranje kompletnog funkcionalnog sistema vladavine prava, koji bi omogućio i ponudio privrednicima jednakost i sigurnost. I dalje, ovaj problem se navodi kao jedan od glavnih faktora koji se ne reformišu u dovoljnoj mjeri, pa samim tim predstavljaju i dodatan teret. Sa druge strane, poreska politika je jedan od osnovnih segmenata poslovnog ambijenta koji determiniše i određuje razvoj privrede. U ovom dijelu se uključuju visine poreskih stopa, ali i zakonska regulativa, koja mora pratiti i podsticati razvoj poslovne zajednice. U Crnoj Gori još uvijek imamo problem administracije u segmentu poreske politike, a i dosta česte i netransparentne promjene poreskih stopa, što veoma negativno utiče na poslovanje privrednih subjekata. Na kraju, postojanje najbolje regulative nije dovoljno ukoliko je javna uprava dosljedno ne implementira. Upravo iz toga razloga u Crnoj Gori je potrebno dodatno raditi na reformi javne uprave, na razvoju kapaciteta da se zakonska rješenja primjenjuju efikasno i neselektivno, te da se ponude dodatni onlajn servisi, koji bi ubrzali i dodatno promovisali razvoj privrede u Crnoj Gori.

VLADAVINA PRAVA I JEDNAKE MOGUĆNOSTI			
IZAZOV	PREPORUKA	GOD.	
Dosljedna vladavina prava. Obezbjedivanje dosljedne primjene vladavine prava ključno je za stvaranje stabilnog poslovnog okruženja.	Kontinuirani naponi na unapređenju nezavisnosti pravosuđa, pouzdanom sprovođenju ugovora i rješavanju svih uočenih dispariteta mogu doprinijeti stabilnijem i predvidljivom pravnom okviru.	2024	
	Poboljšati vladavinu prava kroz uklanjanje prepreka kao što su troškovi i birokratija. Podsticati transparentnost i odgovornost u pravnim i sudskim procesima.	2024	
Neophodno je raditi na podizanju kapaciteta administracije i potencijala osoba koje su zadužene za implementaciju vladavine prava u Crnoj Gori	Promovisati obrazovanje i specijalizaciju sudija kako bi se izbjegla nedosljednost sudske prakse.	2024	
Obezbijediti jednake uslove za sve. Veoma spori sudski sporovi, koji često nijesu jednaki za sve. Nedostatak političke volje za rješavanje ovih problema	Uspostavljanje nadležnih organa za nadzor nad sprovođenjem zakona, dosljednost u tumačenju odredaba zakona prema direktivama EU, kao i organa za kontrolu postupka sudskih rješenja, posebno u dijelu kvaliteta i vremenske ograničenosti.	2024	
PORESKI SISTEM			
IZAZOV	PREPORUKA	GOD.	
Slaba uključenost poslovnih udruženja i poslovne zajednice u proces donošenja odluka, posebno u dijelu promjena poreskih stopa	Poslovna udruženja i povezana preduzeća treba da budu informisana i uključena u fazu planiranja.	2024	

<p>Česte promjene zakonske regulative, bez ekonomskih analiza i najava, što kreira veoma nepovoljan i netransparentan poslovni ambijent</p>	<p>Prije bilo kakvih daljih promjena u sistemu oporezivanja, potrebno je sprovesti više strateških analiza, uz uključivanje mišljenja poslovne zajednice.</p>	<p>2024</p>	
<p>Donošenje kratkoročnih odluka, koje imaju dugoročno negativne efekte kako na poslovnu zajednicu tako i na javne finansije</p>			
<p>Visoke poreske stope, te nedostatak subvencija, posebno za ekonomski razvoj i zelenu tranziciju</p>	<p>Pojednostaviti poreske regulative u cilju poboljšanja jasnoće i lakše implementacije. Poboljšati transparentnost poreskih politika i administracije. Razmotriti poreske podsticaje da bi se podstaklo poštovanje i stimulisao ekonomski rast.</p>	<p>2024</p>	
<p>Nedosljedna i selektivna primjena zakonskih rješenja. Veoma spora administracija i problemi u tumačenju zakonskih rješenja</p>	<p>Obezbijediti dosljedno i pravično sprovođenje poreskih propisa, jačati kapacitete i rad zaposlenih u institucijama koje sprovode poresku politiku, sprovesti mjere za suzbijanje utaje poreza.</p>	<p>2024</p>	
<p>Ne postoji adekvatna podzakonska regulativa u pogledu oporezivanja. Ovo stvara probleme u praksi. Zbog toga je potrebno voditi računa ne samo o usklađivanju zakona već i o tome da podzakonska akta budu usvojeni i dovoljno jasni da obezbijede adekvatnu primjenu u praksi. Dodatnu opštu pravnu nesigurnost stvara činjenica da Poreska uprava nije dužna da sprovodi mišljenja Ministarstva finansija i postupa suprotno njemu.</p>	<p>Neophodno je uraditi sveobuhvatnu analizu zakonskih i posebno podzakonskih akata, kako bio svi bili usklađeni. Neophodno je i kreirati ambijent gdje će se zakoni i podzakonska akta primjenjivati isto za sve.</p>	<p>2024</p>	
<p>Iako je Zakonom propisano da Poreska uprava daje mišljenje na otvorena pitanja iz oblasti poreske politike, privrednici često nailaze na ćutanje administracije.</p>	<p>Unaprijediti kapacitete i znanja, kao i efikasnost poreskih inspektora i administracije, posebno u dijelu kontrole velikih privrednih subjekata.</p>	<p>2024</p>	

<p>Neadekvatni administrativni kapaciteti za efikasnu kontrolu poreskih obveznika. Poreska uprava nema dovoljno kapaciteta za obavljanje redovnih kontrola. Ima više od 200 velikih poreskih obveznika, manje od 10 inspektora zaduženih za njihovu kontrolu. Kontrole traju najmanje šest mjeseci. Postupak ponovljenog postupka traje još duže. U kontrolu velikih poreskih obveznika uključen je samo jedan inspektor, na period kontrole do 10 godina (period od prethodne kontrole), što nije efikasno, a kontrole rezultata traju mjesecima.</p> <p>Pošto je jedan poreski inspektor uključen u kontrolu, princip četiri oka se ne primjenjuje – moguća je i zloupotreba položaja.</p>			
PRETHODNI PERIOD			
PREPORUKA/KOMENTAR SSICG:	ODGOVOR NADLEŽNOG MINISTARSTVA		
<p>Zakonom o porezu na promet polovnih motornih vozila, plovni objekata, vazduhoplova i letilica propisuju se neopravdano visoke poreske stope.</p>	<p style="text-align: center;">MINISTARSTVO FINANSIJA</p> <p>Shodno članu 5 Zakona o porezu na promet upotrebljavanih motornih vozila, plovni objekata, vazduhoplova i letilica („Sl. list RCG“, broj 55/03 i „Sl. list CG“, broj 73/10...70/17) propisano je da se porez na promet putničkih i ostalih upotrebljavanih motornih vozila plaća po proporcionalnoj stopi od 5%.</p> <p>Ministarstvo finansija je mišljenja da jedinstvena stopa od 5% predstavlja optimum u poređenju sa ostalim indirektnim poreskim opterećenjima, te da istu nije opravdano umanjivati.</p>	2023	

<p>Prikazivanje bilansa uspjeha: trenutno važeći kontni plan i model finansijskih izvještaja koji izdaje Institut sertifikovanih računovođa Crne Gore ne dozvoljava dvije metodologije prikazivanja bilansa uspjeha (po prirodi i po funkciji) i ograničava se na jednu metodologiju, koja ne mora uvijek da zadovolji poslovnu prirodu svih kompanija, posebno kompanija koje se bave razvojem nekretnina. Trebalo bi dozvoliti obje metodologije, u zavisnosti od prirode poslovanja.</p>	<p>MINISTARSTVO FINANSIJA</p> <p>Forma obrazaca bilansa uspjeha koja je izdata jeste ona koja daje više informacija za eksterne korisnike i važeći kontni plan i model finansijskog izvještavanja su usvojeni sa ciljem bolje uporedivosti podataka, tj. bilansnih pozicija. Ministarstvo će u narednom periodu razmatrati važeće zakonske i podzakonske akte kojima se uređuje oblast računovodstva i finansijskog izvještavanja i sagledati mogućnost izmjene istih. U zavisnosti od tehničkih mogućnosti koje se odnose na dostavljanje i objavljivanje finansijskih iskaza, ministarstvo će zauzeti konačan stav po ovom pitanju i pristupiti rješavanju identifikovanih nedostataka.</p>	<p>2023</p>	
<p>Poreska konsolidacija: Tumačenje odredbi zakona od strane Poreske uprave o prihvatanju povezane kompanije radi poreske konsolidacije ne dozvoljava dodavanje novoosnovanog povezanog pravnog lica nakon donošenja odluke o odobrenju poreske konsolidacije za period od pet godina otkako je donijeta odluka. Ovakvim tumačenjem sprečava se ostvarivanje benefita koji se nude poreskom konsolidacijom. Trebalo bi dozvoliti automatsko dodavanje novoosnovanog povezanog pravnog lica uz dostavljanje pisanog obavještenja.</p>	<p>MINISTARSTVO FINANSIJA</p> <p>Odredbama člana 35 Zakona o porezu na dobit pravnih lica („Službeni list RCG br.65/01 I 80/04 i „Službeni list CG”, br. 40/08, 86/09, 14/12, 61/13 i 55/16) propisano je da matična i zavisna preduzeća, za potrebe poreskog konsolidovanja, čine grupu povezanih preduzeća ako matično preduzeće ima neposrednu ili posrednu kontrolu nad najmanje 75% akcija ili udjela zavisnog preduzeća. Povezana preduzeća imaju pravo na poresko konsolidovanje pod uslovom da su ta preduzeća rezidenti Crne Gore. Zahtjev za poresku konsolidaciju nadležnom poreskom organu podnosi matično preduzeće najkasnije do 31. decembra tekućeg poreskog perioda. Nadležni poreski organ dužan je da u roku od 30 dana od dana podnošenja zahtjeva odluči o zahtjevu kojim se odobrava poresko konsolidovanje.</p>	<p>2023.</p>	

Odredbama člana 36 citiranog zakona propisano je da je svaki član grupe povezanih preduzeća dužan da podnese svoju poresku prijavu nadležnom poreskom organu, a matično preduzeće podnosi konsolidovanu poresku prijavu za grupu povezanih preduzeća.

Odredbama člana 37 citiranog zakona propisano je da se jednom odobreno poresko konsolidovanje primjenjuje najmanje pet godina. Ako se prije isteka navedenog perioda promijene uslovi iz člana 35 ovog zakona ili se jedno ili više povezanih preduzeća odluči za pojedinačno oporezivanje, svaki član grupe dužan je da plati srazmjernu razliku poreske olakšice koju je koristio.

Imajući u vidu prethodno navedeno, mišljenja smo da je stav Uprave prihoda, kojim nije dozvoljeno dodavanje novoosnovanog pravnog lica nakon donošenja odluke od strane poreskog organa o odobrenju poreske konsolidacije za period od pet godina, u skladu sa važećom zakonskom regulativom.

Napominjemo da su ista zakonska rješenja u Republici Srbiji i Federaciji Bosne i Hercegovine.

5.3. EKONOMSKI I INFRASTRUKTURNI RAZVOJ

Jedan od prioriteta svakog sistema jeste ekonomski razvoj društva. Da bismo imali održiv ekonomski razvoj, moramo imati jasno definisane strategije i zakone koji ga stimulišu. Razvoj infrastrukture je jedan od ključnih faktora koji determiniše mogućnost ekonomskog razvoja. Posmatranjem trenutnog stanja infrastrukture u Crnoj Gori zaključuje se da postoji veliki prostor za unapređenje, posebno u domenu putne infrastrukture. Osim toga, dodatni razvoj digitalne infrastrukture, bolja avio i saobraćajna povezanost, te unapređenje kapaciteta institucija radi bržeg prometa roba, usluga i ljudi, takođe su prioriteta za naredni period.

EKONOMSKI RAZVOJ I INFRASTRUKTURA			
IZAZOV	PREPORUKA	GOD.	
Duge procedure za dobijanje građevinskih dozvola	Implementirati reformu kako procesa tako i rada administracije u dijelu izdavanja građevinskih i ostalih dozvola.	2024	
Nedovoljno razvijena infrastruktura, loša avio-povezanost, nedostatak strateškog upravljanja	Povećati ulaganja u infrastrukturu, kreirati kapitalni budžet na način koji omogućava njegovu implementaciju, obuhvatajući značajne infrastrukturne projekte.	2024	
Velika zastupljenost neformalne ekonomije, posebno u sektoru turizma i ugostiteljstva, loša kontrola i suzbijanje neformalne ekonomije	Implementirati set mjera sa ciljem suzbijanja neformalne ekonomije koji će obuhvatiti sve prepoznate izazove.	2024	
Nedostatak strateškog upravljanja održivog ekonomskog razvoja, nedovoljno ulaganje u sjever	Kreirati sveobuhvatne politike i strategije razvoja ekonomije, posebno manje razvijenih oblasti Crne Gore.	2024	
Nužnost izmjena i dopuna Zakona o autorskim i srodnim pravima	Neophodno je definisati da kolektivne organizacije nakon dobijanja rješenja kojim se odobrava obavljanje djelatnosti i zaštite određenog predmeta autorskih i srodnih prava/licence treba da u što kraćem roku dostave zaključene ugovore sa nosiocima prava predmeta zaštite. Ukoliko ne dostave potpisane ugovore sa većinom autora u datom roku, kolektivne organizacije ostaju bez dozvole za zastupanje nosioca prava. Zakonom treba predvidjeti da su organizacije dužne da u određenom razumnom vremenskom roku (koji treba precizno definisati) zakluče ugovore sa većinom domaćih nosilaca prava. Ukoliko ih ne obezbijede u zakonskom roku, smatraće se da organizacije ne ispunjavaju uslove za obavljanje djelatnosti za koje su dobile rješenje. To treba rezultirati donošenjem rješenja za oduzimanje odobrenja za obavljanje djelatnosti.	2024.	

	<p>U cilju preciznije definisanosti, jasno i nedvosmisleno treba propisati da je organizacija dužna da se za pregovore za utvrđivanje tarife obrati individualnim korisnicima. Takođe, neophodno je jasno i precizno definisati termin udruženje korisnika. Zakonom je neophodno jasnije definisati pod kojim uslovima organizacija može dobiti dozvolu da zastupa ostvarivanje prava na predmetima zaštite nosilaca prava koji nijesu ustupili ostvarivanje svojih prava organizaciji. I na kraju, Zakon treba da precizira upravno-nadzorne mjere koje se mogu izreći kolektivnim organizacijama zbog kršenja odredbi Zakona, koje bi podrazumijevale, između ostalog, situacije kada se može izreći mjera oduzimanja dozvole, a kada je obavezno izricanje ovakve mjere.</p>		
PRETHODNI PERIOD			
PREPORUKA/KOMENTAR SSICG:	ODGOVOR NADLEŽNOG MINISTARSTVA		
<p>Novi Zakon o elektronskim komunikacijama treba da inkorporira Direktivu (EU) 2018/1972 Evropskog parlamenta i Vijeća, kao i druge relevantne EU direktive transponovati u nacionalni pravni sistem Crne Gore. Vjerujemo da će se kroz taj proces, osim transponovanja pomenutih direktiva, dodatno doprinijeti stvaranju adekvatnog pravnog okvira u Crnoj Gori koji uređuje djelatnost elektronskih komunikacija. Ovu djelatnost karakterišu inovacije i velike tehnološke promjene, koje zakonski okvir mora pratiti kako bi se omogućilo da se realizuje već usvojeni set programa i strategija koji su od presudnog značaja za digitalni napredak Crne Gore. To je veoma važno, jer su, kako je već naglašeno, digitalizacija i 5G razvoj u vrhu agendi operatora u Crnoj Gori, a to, s druge strane, zahtijeva blagovremeno obezbjeđivanje regulatornih preduslova i investicione politike i stimulatívno poslovno okruženje neophodno za dalja ulaganja i poslovanje u Crnoj Gori.</p>	<p>MINISTARSTVO EKONOMSKOG RAZVOJA I TURIZMA</p> <p>U cilju usaglašavanja regulatornog okvira u oblasti elektronskih komunikacija sa EU regulativom, Programom rada Vlade Crne Gore za 2023. godinu, u toku je izrada novog Zakona o elektronskim komunikacijama, čime će se izvršiti transponovanje Direktive 2018/1972/EU o Evropskom elektronskom komunikacionom zakoniku u pravni poredak Crne Gore, usklađivanje sa Zakonom o državnoj upravi („Službeni list Crne Gore”, br.78/18 i 70/21), kao i prenošenje dijela EU Direktive 2014/61, čime se uređuje način funkcionisanja fizičke infrastrukture prilagođene mrežama velikih brzina.</p> <p>Rok za donošenje je IV kvartal 2023. godine.</p> <p>Ukazujemo da je član Radne grupe za izradu novog Zakona o elektronskim komunikacijama ujedno i predstavnik operatora elektronskih komunikacija. Samim tim, strani investitori su uključeni u rad Radne grupe.</p>	2023	

⁶ Shodno dostupnim podacima, pomenuti zakon još nije usvojen.

<p>Kako bi se dodatno unaprijedio pravni okvir elektronskog poslovanja, potrebno je donošenje propisa kojima će se bliže regulisati video-identifikacija kao način provjere identiteta lica kojem se izdaju kvalifikovani sertifikati.</p> <p>Zakon o elektronskoj identifikaciji i elektronskom potpisu u članu 49, stav 3, tačka 4 propisuje da se provjera identiteta fizičkog lica, pravnog lica, odnosno organa vlasti kojem se izdaje kvalifikovani sertifikat može vršiti primjenom drugih metoda identifikacije, koje u pogledu pouzdanosti pružaju sigurnost provjere identiteta jednaku onoj na osnovu fizičkog prisustva. Prije primjene metoda iz stava 3, tačka 4 ovog člana, kvalifikovani davalac elektronskih usluga povjerenja dužan je da pribavi saglasnost Ministarstva za primjenu te metode. Trenutno u Crnoj Gori ne postoje podzakonska akta koja bliže uređuju načine video-identifikacije i uslove pod kojima određene metode pružaju sigurnost provjere identiteta jednake provjeri identiteta na osnovu fizičkog prisustva, a donošenje tih akata ubrzalo bi procese digitalne transformacije u privredi i društvu.</p>	<p style="text-align: center;">ODGOVOR MINISTARSTVA JAVNE UPRAVE</p> <p>Zakon o elektronskoj identifikaciji i elektronskom potpisu („Službeni list CG”, br. 31/17 i 72/19) u potpunosti je usklađen sa Uredbom (EU) br. 910/2014 od 23. jula 2014. godine o elektronskoj identifikaciji i uslugama povjerenja za elektronske transakcije na unutrašnjem tržištu i stavljanju van snage Direktive 1999/93/EZ (UREDBA eIDAS).</p> <p>Ovim zakonom uređuju se uslovi za korišćenje elektronskog potpisa, elektronskog pečata, elektronskog vremenskog pečata i usluge elektronske preporučene dostave u pravnom prometu, upravnim, sudskim i drugim postupcima i sertifikovanje za autentifikaciju internet stranice, kao i sistem elektronske identifikacije, zatim postupak utvrđivanja ispunjenosti uslova davalaca elektronskih / kvalifikovanih elektronskih usluga povjerenja, sistema elektronske identifikacije i drugo.</p> <p>Odredba člana 49, stav 3, tačka 4 pod primjenom drugih metoda identifikacije podrazumijeva upotrebu budućih tehnoloških rješenja, koja u pogledu pouzdanosti pružaju sigurnost provjere identiteta jednaku provjeri identiteta na osnovu fizičkog prisustva. Pojam video-identifikacije nije prepoznat u ovom zakonu, te se pod primjenom drugih metoda identifikacije ne može podrazumijevati ova metoda.</p>	<p>2023.</p>	
---	--	--------------	---

<p>Postoje primjeri u zemljama EU, poput Španije, gdje je to već uređeno Uredbom koja reguliše uslove koje pružalac takvog rješenja treba da zadovoljava da bi mogao koristiti u svom procesu izdavanja kvalifikovanih sertifikata, pri čemu se mogu koristiti ovi procesi:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Sinhroni (koji je propisan za banke) i koji podrazumijeva da agent i korisnik ostvare video-konekciju (što znači da se svi koraci procesa dokazivanja identiteta, uključujući i izdavanje dokaza, sprovode u kontinuiranom procesu, uz komunikaciju između klijenta i agenta u realnom vremenu); 2. Asinhroni podrazumijeva naknadnu provjeru prikupljenih materijala od strane agenta (npr. biometrijsko upoređivanje fotografije sa ID dokumenta, verifikacija dokumenta) prije konačnog odobravanja i izdavanja dokaza. 	<p>Takođe, ovo iz razloga što u odnosu na utvrđivanje identiteta kada je u pitanju visok stepen sigurnosti odredbama člana 5 tačka 3 d) Pravilnika o minimalnim tehničkim standardima i pratećim procedurama u odnosu na koje se određuje stepen sigurnosti sistema elektronske identifikacije („Službeni list CG” br. 53/18 i 20/20) propisano je da određivanje stepena sigurnosti na osnovu procedura za dokazivanje i provjeru identiteta za visok stepen sigurnosti pored dokaza o postojanju značajnog stepena sigurnosti, treba da postoji jedan od sljedećih dokaza, i to:</p> <p>u slučaju da fizičko lice nije podnijelo dokaz o identitetu koji sadrži fotografiju ili biometrijske podatke, uzeta fotografija ili biometrijski podaci vrše se na način na koji se ti podaci uzimaju prilikom izdavanja isprava o identitetu, u skladu sa zakonom.</p> <p>Naglašavamo da je na nivou EU nakon evaluacije Uredbe eIDAS uočeno da ona ne ispunjava nove zahtjeve tržišta u potpunosti. Stoga kako bi se odgovorilo na dinamiku tržišta i tehnološki razvoj, radi se na izmjenama i dopunama Uredbe eIDAS. Ovom uredbom treba da se omogući usklađeni pristup kako bi se izbjeglo da razvoj novih rješenja za digitalni identitet u državama članicama ne dovede do rascjepkanosti, koja se podstiče upotrebom različitih nacionalnih rješenja. Usklađenim pristupom ojačaće se i jedinstveno tržište, jer će građanima, ostalim stanovnicima i preduzećima omogućiti da se identifikuju na siguran, praktičan i ujednačen način u cijelom EU prostoru kako bi pristupili javnim i privatnim uslugama. Korisnici bi se mogli osloniti na poboljšani ekosistem za usluge elektronskog identiteta i povjerenja prepoznate i prihvaćene svugdje u Uniji.</p>	
--	---	--

	<p>Budući da važeća zakonska regulativa na nivou EU (eIDAS) ne prepoznaje video-identifikaciju, ne prepoznaje je ni Zakon o elektronskoj identifikaciji i elektronskom potpisu.</p> <p>Imajući u vidu sve naprijed navedeno, uvođenje video-identifikacije za davaoce elektronskih usluga povjerenja u ovom momentu nije moguće.</p> <p>Nakon donošenja Uredbe o izmjenama i dopunama Uredbe eIDAS na nivou EU, sagledaće se mogućnosti transponovanja novina u Zakon o elektronskoj identifikaciji i elektronskom potpisu.</p> <p>Osim svega navedenog potrebno je imati u vidu i izazove sa kojima se globalno sretamo sa aspekta bezbjednosti, posebno u vremenu kada je i Crna Gora bila meta sajber napada visokog nivoa sofisticiranosti.</p> <p>Što se tiče video-identifikacije u drugim oblastima (bankarski sektor, pranje novca i finansiranje terorizma), to nije predmet Zakona o elektronskoj identifikaciji i elektronskom potpisu, već su ta pitanja uređena posebnim zakonima koji uređuju tu oblast.</p>	
--	--	--

<p>Neophodnost izmjena Zakona kako bi se uredila elektronska arhivska građa, propisale obaveze stvaraoca i imaooca arhivske građe u elektronskom obliku, upravljanje elektronskim dokumentima, kao i podzakonska akta kojima će se urediti postupci i tehnološka rješenja za pouzdano elektronsko čuvanje dokumenata. Na taj način bi se zaokružilo uređenje elektronskog dokumenta i u pogledu njegovog čuvanja u elektronskom obliku, u skladu sa odredbama Zakona o elektronskom dokumentu.</p>	<p>MINISTARSTVO KULTURE I MEDIJA</p> <p>Ministarstvo kulture i medija je u saradnji sa Državnim arhivom Crne Gore dogovorilo da taj organ pripremi analizu Zakona o arhivskoj djelatnosti prije realizacije izrade izmjena i dopuna istog, kao prvi korak. Dogovoreno je, takođe, da se poseban akcenat stavi na potrebu uvođenja elektronskog dokumenta i elektronske građe u pravni sistem, kroz odredbe navedenog zakona. Planirano je da se u narednoj godini krene sa konkretnim aktivnostima, nakon urađene analize.</p>	<p>2022-2023</p>	
<p>Ne postoje propisi o preprodaji struje, posebno kada se radi o DC stanicama za punjenje u Crnoj Gori. Razvoj DC infrastrukture u zemlji blokiran je jer ne postoji regulativa. To direktno utiče na ugljeni otisak, zelenu agendu, pristupačnost za električna vozila za turiste itd.</p>	<p>MINISTARSTVO KAPITALNIH INVESTICIJA</p> <p>Bez izjašnjenja resorne institucije.</p>	<p>2023</p>	
<p>Izvršni direktor u kompanijama: Trenutno strani državljanin ne može biti izvršni direktor u više od tri kompanije, što ne olakšava poslovanje grupe kompanija, kao što je to slučaj kod jednog našeg člana. Trebalo bi da izvršni direktor majke kompanije može da bude izvršni direktor svih podružnica koje posluju u okviru grupe.</p>	<p>MINISTARSTVA EKONOMSKOG RAZVOJA I TURZMA</p> <p>Potrebno provjeriti sa drugim resorima.</p> <p>Sa aspekta nadležnosti MERT-a nema ograničenja u pogledu angažovanja stranih lica na poziciji izvršnog direktora. Saglasno članu 301 Zakona o privrednim društvima, u slučaju DOO uslovi koje treba da ispunjava izvršni direktor utvrđuju se statutom društva. Slično je definisano i kad je AD u pitanju, član 157 ZoPD.</p>	<p>2023</p>	

5.4. TRANZICIJA KA ZELENOJ EKONOMIJI

Posljednji segment u okviru preporuka obuhvata dio koji se odnosi na tranziciji ka zelenoj ekonomiji. U Crnoj Gori je posljednjih nekoliko godina priča o zelenoj tranziciji u velikoj mjeri zastupljena, kako kod donosilaca odluka tako i kod privrednika. Ipak, i dalje nije na zadovoljavajućem nivou i postoji prostor za unapređenje. Preporučuje se usklađivanje zakonske regulative koja će promovisati zelenu tranziciju, uz primjenu stimulativnih mjera i olakšica, koje mogu ubrzati kompletan proces. Takođe, prenos primjera dobre prakse neophodan je kako za državne organe tako i za privredu.

TRANZICIJA KA ZELENOJ EKONOMIJI			
IZAZOV	PREPORUKA	GOD.	
Privreda u cjelini, a posebno sektor turizma, treba da ima bolje subvencije za uvođenje tranzicije	Neophodno je implementirati sistem subvencija za subjekte koji učestvuju u tranziciji zelene ekonomije i preduzimaju mjere za smanjenje uticaja njihovog poslovanja na životnu sredinu.	2024	
Nedovoljan fokus na održivost, ograničeno usvajanje zelenih praksi i neadekvatni regulatorni okviri za ekološke inicijative	Neophodno je dodatno raditi na jačanju svijesti o značaju zelene tranzicije, kao i na jačanju investicija u obnovljive izvore energije i tehnologije za tranziciju ka zelenoj ekonomiji.	2024	
Nedostatak zakonskih rješenja usklađenih sa međunarodnim standardima u dijelu zelene tranzicije	Donijeti i implementirati propise koji promovišu zelene prakse i održive poslovne modele.	2024	
Sobzirom na to da je Crna Gora potpisnica Pariskog klimatskog sporazuma, ne postoji jasna koordinacija ni na kojem nivou kako bi se ispunili postavljeni ciljevi, zadaci i obaveze	Uspostaviti partnerstvo sa međunarodnim organizacijama za pristup stručnosti i resursima za zelene inicijative.	2024	
Industriji nedostaju ekološki održive prakse. Nedovoljna uključenosť privrede u ovaj proces	Potrebno je da postoji jasna komunikacija u cilju implementacije relevantnih strategija – kroz saradnju svih oformljenih radnih tijela zaduženih za kreiranje i implementaciju zakonskih i ostalih rješenja – koje bi uključivale članove poslovne zajednice.	2024	
Loš regulatorni okvir, koji ne definiše i ne promovise posebno izvještavanje o zelenoj tranziciji	Uvesti mehanizme podsticaja za tržišta da se samomotivisu i upravljaju ESG performansama.	2024	

6. SAŽETAK

Bijela knjiga već dugi niz godina (od 2011) prati lakoću poslovanja u Crnoj Gori i na taj način daje smjernice i preporuke donosiocima odluka da kreiraju poslovni i investicioni ambijent koji bi bio stimulativan za dalji, održiviji ekonomski razvoj Crne Gore. Kroz rad Savjeta stranih investitora, kompanije žele da ukažu na dobre rezultate koji su postignuti u prethodnom periodu, ali i da iznesu mišljenje o tome šta bi trebalo dodatno uraditi kako bi svi osjetili benefite razvoja ekonomije.

Ove godine je Bijela knjiga, za razliku od ranijih godina, bila fokusirana ne samo na ocjenu pojedinih sektora već i na dubinsku analizu faktora koji utiču na takvo stanje. Takođe, shodno usvajanju nove strategije i statuta organizacije, Bijela knjiga posebno akcentuje stanje u pet prioritarnih strateških oblasti Savjeta stranih investitora: talenti i ljudski kapital, vladavina prava, ekonomski i infrastrukturni rast, poreski sistem i tranzicija ka zelenoj ekonomiji. U skladu s novim politikama Savjeta, ovogodišnje istraživanje je uključilo i značajan broj pitanja koja se direktno tiču ocjene navedenih oblasti, ali i potreba i preporuka privrednika.

Analiza rezultata, kao i prethodne godine, pokazuje da indeks lakoće poslovanja u Crnoj Gori bilježi pad, što ukazuje na to da su postojale određene poteškoće u poslovnom okruženju Crne Gore tokom 2023. godine. Osim opšteg indeksa, i indeksi koji ocjenjuju zasebne privredne grane bilježe negativne ocjene. Izuzetak je sektor bankarstva, koji je jedini ocijenjen kao unaprijeđen u odnosu na 2022. godinu, kao i sektor telekomunikacija, koji bilježi istu ocjenu kao i 2022. godine. U dijelu pojedinačnih indeksa, većina je zabilježila pad, uz mnogobrojne izazove i barijere koje su privrednici naveli. Ono što je karakterisalo poslovni ambijent generalno, u skladu sa percepcijom naših članica, jeste netransparentnost procesa donošenja važnih odluka, česte izmjene zakonske regulative, koje nijesu bile praćene ekonomskim proračunom uticaja na privredu, sporost administracije, politička nestabilnost, te nedovoljno razvijena i pripremljena infrastruktura itd. Takođe, kao glavne nedostatke poslovnog ambijenta u Crnoj Gori naše članice izdvajaju i dalje veliku zastupljenost neformalne ekonomije, nedovoljno transparentan proces javnih nabavki, nedovoljnu dostupnost digitalnih i onlajn servisa iz domena nadležnosti javne administracije, kao i veliki nedostatak radne snage.

Raduje činjenica da su, uprkos velikom broju izazova, naše članice stava da će tokom 2024. godine zabilježiti bolje rezultate u odnosu na 2023. godinu, a samim tim za većinu članica u planu su angažovanje većeg broja zaposlenih, kao i veća investiciona ulaganja. Navedeno ohrabruje i šalje pozitivne nagovještaje o 2024. godini, u kojoj Savjet očekuje stabilizaciju situacije u Crnoj Gori, nastavak reformi poslovnog ambijenta, te kreiranje sistema u kojem će se strateški upravljati javnim politikama.

I naredne godine Bijela knjiga će pratiti razvoj svih segmenata, a kroz svakodnevni rad, Savjet stranih investitora će nastaviti da bude odgovoran, pouzdan i konstruktivan partner donosiocima odluka. Jedino kroz dijalog, zajedničko zalaganje i rad možemo kreirati povoljniji investicioni i poslovni ambijent, što je cilj Savjeta stranih investitora u Crnoj Gori, cjelokupne poslovne zajednice i donosilaca odluka.

15 godina postojanja

---

46 kompanija članica

30% BDP-a generišu članice Savjeta

---

13 objavljenih publikacija
"Bijela knjiga - Investiciona klima u Crnoj Gori"

---

4 specijalizovana komiteta za važne oblasti

Izdavanje
*"Bijele knjige - Investiciona klima u
Crnoj Gori 2023"*

podržala članica

H&P Henley & Partners

The Firm of Global Citizens®

The Capital Plaza
Bulevar Džordža Vašingtona 102, floor 2
81000 Podgorica, Montenegro
henleyglobal.com

Addiko Bank

axians

FINVEO

HS HARRISONS

Henley & Partners

karanovic/partners

moravčević vojnović and partners in cooperation with schonherr

Payten

REAL VALUE

SAGA CG new frontier group

VISA

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9911-577-02-3
COBISS.CG-ID 29566468

ISBN 978-9911-577-02-3

9 789911 577023